

БОРБЕ У ЈЕСЕН И ЗИМУ 1943. ГОДИНЕ

Офанзивна дјејства јединица НОВ и ПОЈ у љето 1943. године захватила су готово све крајеве Југославије. Њихов интензитет се стално појачавао, посебно у вријеме капитулације Италије. Ослобођењем великог дијела јадранске обале и прекидом готово свих комуникација које из долине Саве и Мораве воде ка Јадрану, њемачка одбрана на Балкану нашла се у кризи. Зато је њемачко командовање своје главне снаге у Југославији оријентисало ка јадранској обали.

Тако створена ситуација олакшавала је дјејство јединица НОВЈ у Босни и Херцеговини. Имајући то у виду, посебно повољну ситуацију у источној Босни, Штаб 1. босанског корпуса, убрзо послје преласка у источну Босну, предузео је припреме за напад на непријатеља у тузланском басену.)

ОСЛОБОЂЕЊЕ ТУЗЛЕ

Организација непријатељеве одбране

Тузлански басен јетоком НОР-а био од великог привредног и војно-политичког значаја за њемачког окупатора и усташку НДХ. Зато је непријатељ од 1941. године у њему изграђивао систем упоришта у виду пољске фортификације око Тузле и у њој. На даљим прилазима граду имао је посаде по мањим мјестима, селима и значајним објектима на комуникацијама.

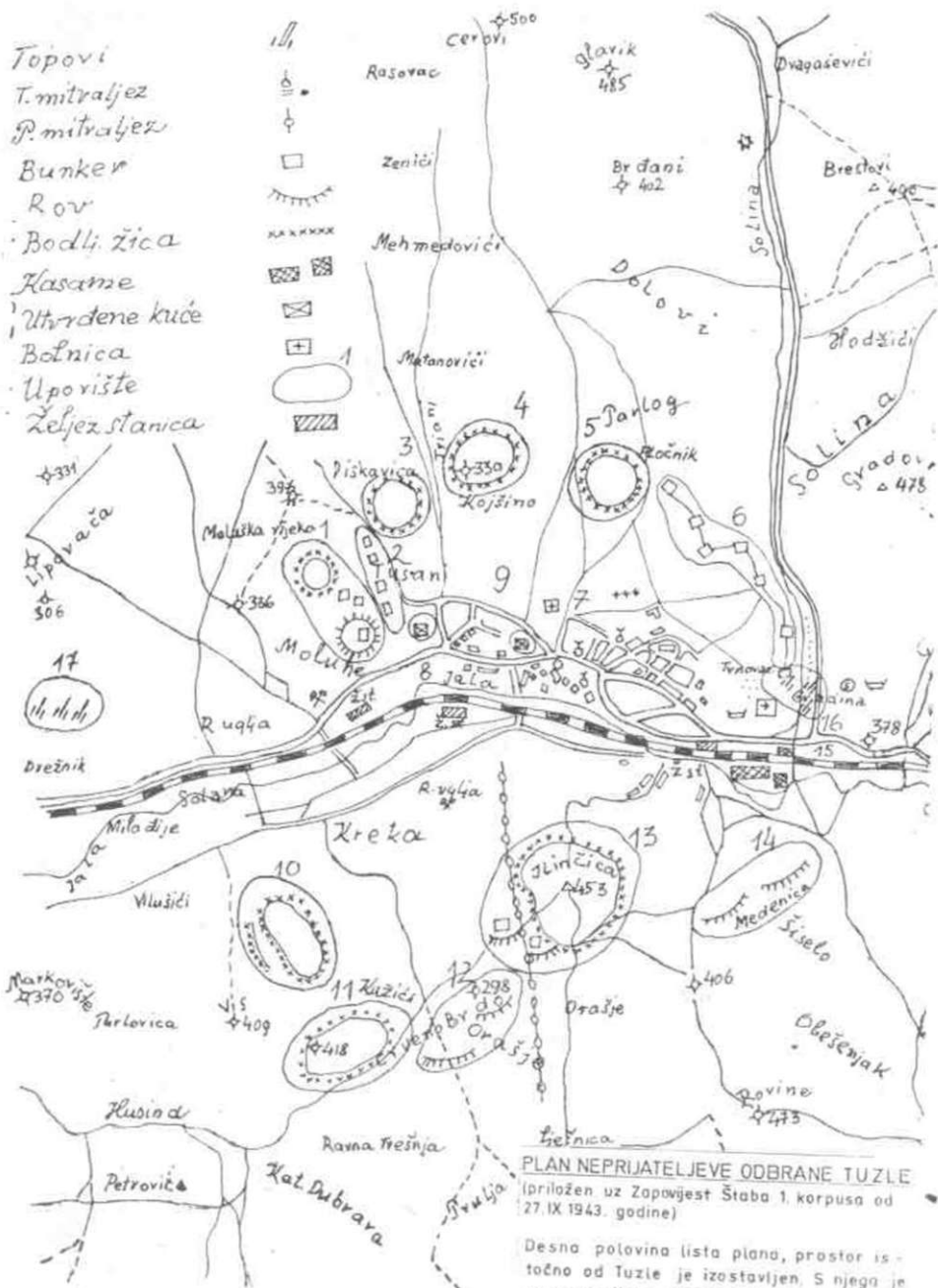
Сам положај Тузле: издужено градско насеље у долини рјечице Јале, са сјевера и југа оивичено висовима и косама, утицао је на организацију непријатељеве одбране. Са сјеверне стране главна упоришта су се налазила на Молухама, Пискавици, Којш-ну, Парлогу, Сланом бунару и Градини, а с јужне: у Креки, на Кужићима, Црвеном брду, Илинчици и Меденици (није нађена на карти 1:50.000, фимј. аутора). На свим тим географским објектима постојале су отпорне тачке или чворови одбране (систем ровова, саобраћајница и бункера) заштићени са 1-2 реда бодљикаве жице. Доминантна, надвисујућа тачка у систему одбране с јужне стране је Илинчица (скица бр. 2),²⁾ У граду су посебно јако били утврђени источни и западни (војни) логор.³⁾

1) Руди Петовар, Шеста пролетерска источnobосанска бригада. Војноисторијски институт ЈА. Београд. 1951. стр. 231-2; Глиго Мандић, ш<т д , стр. 39-41.

2) АВИИ, План непријатељеве одбране Тузле који Јебио приложен уз заповијест 1 корпуса НОВЈ. од 27. IX 1943, к. 407, рег. бр. 10УЗ

3) Руди Петовар, цит. д., стр. 234.

- Topovi
- T. mitraljez
- P. mitraljez
- Bunker
- Rov
- Bodlj. žica
- Kasame
- Utvrdene kuće
- Bolnica
- Uporište
- Željezna stanica

PLAN NEPRIJATELJEVE ODBRANE TUZLE
 (priložen uz Zapovjest Štaba 1. korpusa od
 27. IX. 1943. godine)

Desna polovina lista plana, prostor is-
 točno od Tuzle je izostavljen, s njega je
 samo prenijeta legenda u lijevi gornji ugaon

Skica br. 2

Пред крај септембра 1943. године у Тузли и околним упориштима налазио се домобрански Тузлански здруг, неутврђен број усташа, жандарма НДХ, њемачке фелдјандармерије и других квислиншких и окупаторских јединица (полиција, Гестапо и др.)⁴⁾ Не располаже се са поузданим иодацима о томе у којим су се упориштима браниле поједине непријатељеве јединице (батаљони и чете).

У Тузли се тада налазио домобрански пуковник Сулејман Филиповић, који је од 1941. године сарађивао са НОП-ом. Он се на двадесетак дана прије напада на Тузлу састао са тадашњим секретаром и чланом Покрајинског комитета КПЈ за Босну и Херцеговину, Родољубом Чолаковићем и Авдом Хумом, и обећао им сарадњу у нападу на тај гарнизон.⁵⁾ Наравно, том састанку претходило је снажан развој НОП-а у региону Тузле и у самом граду. Под утицајем КПЈ, СКОЈ-а и других организација НОП-а већина становништва тузланског басена већ је до тада била опередијелена и активно укључена у борбу против окупатора и домаћих издајника.

У непријатељевим снагама које су браниле тузлански базен већи дио војничког саегава био је из редова Муслимана из Тузле и његове околине. Они су углавном сачињавали тз. Домдо пуковнију.⁶⁾ Непријатељеве јединице биле су поколебане усгтјејееима и утицајем НОП-а.⁷⁾ У извјештају од 21. септембра 1943. године квислиншка Велика жупа Усора и Соли из Тузле истиче да се у »нашим јединицама јасно запажају обриси дезорганизације и одсуства војне стеге. Ту и тамо легионари (милиционари, примј. аутора) на појединим упориштима сурађују са партизанима, а ако партизани навале на једно мјесто, онда под видом тобожње премоћи непријатеља домобрани се предају, по партизанима разоружавају и голи враћају у своје јединице...«⁸⁾

План налада јединица НОВЈ

Имајући доста поуздане податке о непријатељу и о ситуацији у граду и у тузланском базену, који су добијени од партијске организације из Тузле,⁹⁾ Штаб 1. корпуса је одлучио да концентричним нападом на гарнизон и поузданим обезбјеђенем напада са праваца од Добоја и Брчког - ослободи Тузлу и њену околину.

За напад на непријатеља у Тузли предвиђене су 6. босанска и 3. муслиманска бригада 17. источnobосанске дивизије, 2. крајишка бригада,¹⁰⁾ једна бригада 16. војвођанске дивизије и Озренски НОП одред. Остале

4) Детаљније о непријатељевим снагама види Руди Петовар, цит. д. стр. 233-4, и Глиго Мандић цит. д. стр. 41.

5) Види шире: Родолуб Чолаковић, Записи из ослободилачког рата, Сарајево. 1977, кљнга 2, стр 417-21.

6) Домобранска добровољачка пуковнија, позната и као Хаџиефендићева легија, била је непријатељска формација милицијског типа чије су јединице, -зависно од утицаја непријатеља, испољавале већу или мању борбеност у односу на НОП.

7) Абдулах Сарајлић, Непокорена Тузла, Источна Востна у НОБ-у. Војноиздавачки завод, кн>. 2, стр. 137.

8) АВИИ, к. 195, 19/11-1 и 2.

9) Душан Узелац, Друга крајишка у борби за Тузлу. Источна Босна у НОБ-у, 2, стр. 287.

10) 2. крајишка бригада се са Штабом 1. корпуса пребацила 13. IX 1943. из средње у источну Босну. До формиранска 27. дивизије била је под негнх-редном командом Штаба 1. босанског корпуса.

снаге (16. дивизија, 1. мајевичка бригада, Мајевички и Требавски НОП одред) ангажоване су у обезбјеђењу напада од интервенције непријатеља на именутиим правцима.

За извођење напада на непријатеља у Тузли, Штаб Корпуса је наредио да се образују три нападне колоне: главна, под командом команданта 17. дивизије, пуковника Глиге Мандића, у саставу: 6. босанска и 2. крајишка бригада и Озренски НОП одред, нападала је упоришта са сјеверне стране; средња: 3. муслиманска бригада, под командом Салима Ћерића, нападала је са западне и југозападне стране, а јужна колона, под командом команданта 16. дивизије, пуковника Данила Лекића, требало је да с дијелом снага напада упоришта с јужне стране града а са осталим непријатеља у Горњој Тузли, затварајући истовремено правац Брчко-Тузла и Зворник-Тузла. Мајевички НОП одред, под командом Вељка Лукића Курјак, имао је задатак да заузме Лукавац и непосредно обезбједи напад на Тузлу са западне стране.

Почетак напада предвиђен је 29. септембра у 21 час.¹¹⁾

У оквиру плана напада Штаб Корпуса је на сљедећи начин одредио задатак 3. муслиманске бригаде (скица 3).

»Напада са полазног положаја Мрамор општим правцем напада: Мрамор-Мраморски поток-Погориоци-Букиње са задатком заузећа Букиња. По заузећу Букиња срушити жељезничку пругу и изградити барикаде на самом путу Лукавац-Тузла у циљу киднага везе између ова два мјеста. По заузећу Букиња један баталјон оријентисати (ка) Лукавцу у циљу садејства Мајевичком ПО на Лукавцу, а са главнином бригаде оријентисати се (ка) југозападном дијелу Тузле, преко Креке. Зона ширења источно: поток (језеро) који протиче преко Худеча у Јалу, западно: Дубоки поток-Дивковићи.«¹²⁾

Припрема
Бригаде за
напад и
ток борби

Осми дан после је формирања, 3. муслиманска бригада је добила свој први борбени задатак - напад на Тузлу. Тако сложен задатак могао јој се додијелити зато што су њен командни кадар и већи дио борачког састава имали значајно ратно искуство.

Припреме за напад су извршене преко партијске и скојевске организације и састанака Штаба Бригаде са штабовима батаљона ових са командама чета.¹³⁾ Пред сам напад одржане су и четне конференције на којима су борци упознати са задатком и његовим значајем. Посебна пажња је поклоњена припремама јединица за борбу против тенкова и оклопних аутомобила, као и за извођење напада на бункере; у ту сврху чете су припремиле боце са бензином.¹⁴⁾

У предвиђено вријеме Бригада је са оба батаљона кренула у напад (о борбама за ослобођење и одбрану Тузле види скицу бр. 3). Од села Добриње

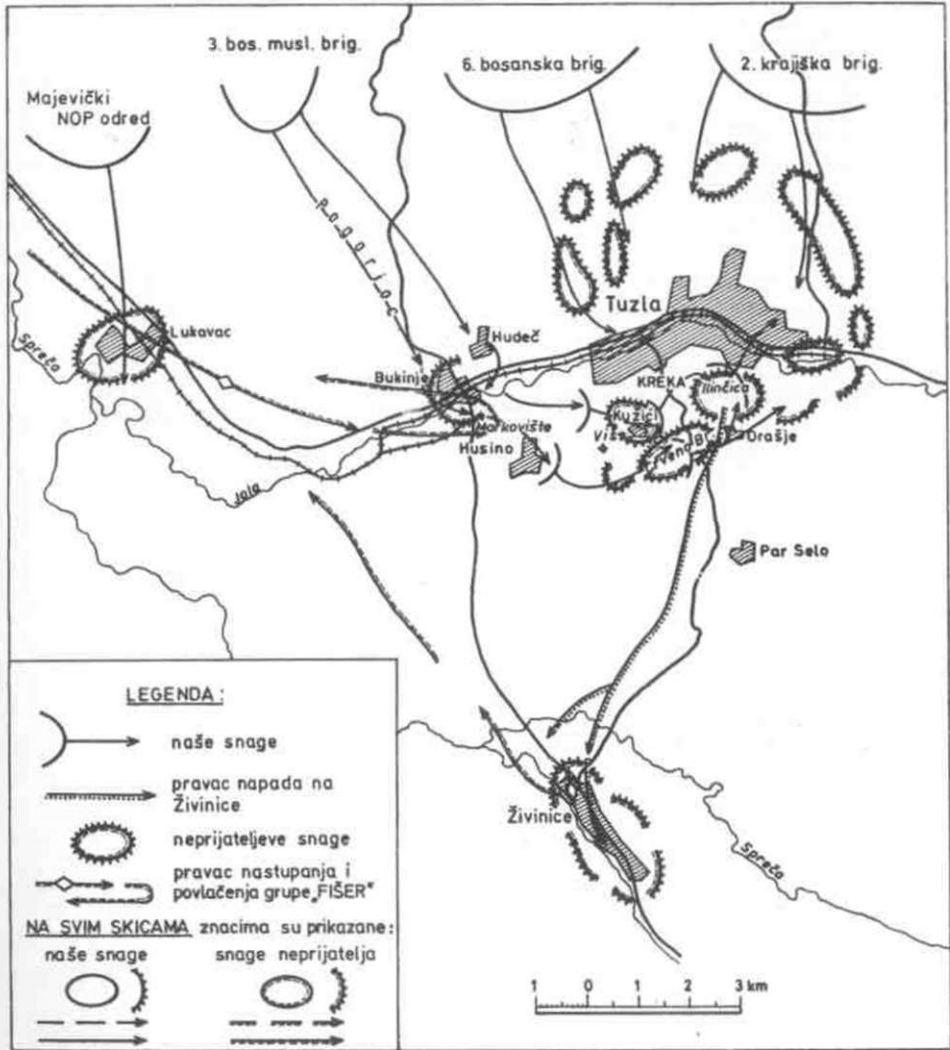
11 > ЗГЛорник МОР-а. IV/17, заловијест Штаба 1. корпуса за напад на Тузлу од 27. IX 1943, док. бр. 127.

12) Исто.

13) Сјећање Салиха Џамбиџа, тада замјеника политичког комесара 3. чете I. батаљона 16 муслиманске бригаде, дато у облику забилешке ауторима децембра 1978. године.

14) Руди Петовар, цит. д. стр. 236.

**DJEJSTVA 3. BOSANSKE MUSLIMANSKE BRIGADE
U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE I ODBRANU TUZLE**

Skica br. 3

батаљони су се раздвојили: 1. батаљон је кренуо у правцу села Погориоци, а 2. лијево од њега. На челу 1. батаљона је био, као водич, Салих Џамбић, замјеник политичког комесара чете, родом из Добрње. Он је до одласка у НОВЈ радио у Солани. Пред батаљон је избила група радника са карбитним лампама. Рекли су да иду у трећу емјену, у Солану. Џамбић

је препознао своје комшије Јокиће из села Бргула. Они су дали податке о непријатељу у Букињу и радо пристали да буду водичи.¹⁵⁾

У Букињу, првом борбеном задатку 3. муслиманске бригаде, налазила се чета домобрана и нешто Нијемаца¹⁶⁾ у радничким зградама које су биле подешене за одбрану. Око њих су били ровови са неколико бункера.

Батаљони су неопажено избили пред Букиње: 1. је кренуо ка жељезничкој станици, а 2. баталлион ка самом руднику у селу Худечу. Брзо су окрружили и последице краће борбе савладали непријатеља, заробивши домобране, док су се Нијемци извукли ка Тузли и Живиницама. Одмах је 2. батаљон упућен ка Креки, а 1. батаљон је са дијелом снага изишао у село Хусино и заузео положај према Живиницама, док се за главнином оријентисао према Шићком Броду, обезбјеђујући се од Лукавца. До сванућа, чете 1. баталлиона нису имале борбе, па су предузеле рушење железничке пруге, далековода и друма, као и разоружање посаде оближње жандармеријске станице. У томе, као и у онеспособљавању сепарације учествовали су и радници који су се затекли на послу. Други батаљон је заузео Миладије и радничку колонију и зауставио се пред улазом у Креку, оријентисујући се ка Кужићима, које је до сванућа заузео. И он је од Букиња до Креке направио препреке (од стабала) на друму, порушио један мост и жељезничку пругу на више мјеста.¹⁷⁾ У Букињу је онеспособљен рудник угља и заплијењен је »извјестан број« митраљеца, иушкмитраљеца, пушака, 2 камиона, двоја кола санитетског материјала и друге опреме.¹⁸⁾

Прве ноћи и дана напад на непријатеља у Тузли текао је другачије од планираног, јер 16. дивизија није стигла да учествује у њему. Зато је у току 30. септембра наређено 3. муслиманској бригади да савлада упоришта која је требало претходне ноћи да заузму војвођанске јединице. Пошто је Мајевички НОП одред продро у Лукавац и тамо блокирао преостале непријатељеве снаге - отпала је потреба да с њим непосредно еадјејствују дијелови Бригаде - па је она оријентисана на упоришта јужно од Тузле (Црвено брдо, Орашје и Илинчица). Ради бољег еадјејства, стављена је под команду команданта главне колоне, тј. команданта своје дивизије.¹⁹⁾

Пошто је непријатељ имао своје снаге у Живиницама, на које није вршен напад, и у Лукавцу, које су биле блокиране, 3. муслиманска бригада је добила задатак да, поред напада с главним снагама на упоришта с јужне

15) Цит. сјећаим? С. Џамбића.

16) У документима се говори о чети домобрана, али се не наводи њена нумерација и формацијска припадност.

17) Сјећање Асима Муџића, тада политичког комесара 1. баталлиона. Ачкза Рамића и Фадила Аликадића, тада политичког комесара чете у 2. баталлиону.

18) Зборник НОР-а, IV/18, обавјештење Штаба 1. корпуса Штабу 15. мајевичке бригаде од 1. X 1943, док. бр. 2. У документу се не каже колики је број оружја заплијењено. (С. Џамбић се сјећа да је у Букингу заплијењено и минобацач 82 мм са већим бројем мина и да је на путу између Креке и Букиња 2. баталлион заробио чету домобрана).

19) Зборник НОР-а, IY/18, извјештај Штаба 17. дивизије Штабу 3. корпуса од 14. X 1943, док. бр. 66. Глиго Мандић, цит. д., стр. 47

стране Тузле, с дијелом снага држи Букиње и -затвара правац Живинице-Тузла.²⁰⁾

Из расположивих извора не може се утврдити када је 3. муслиманска бригада кренула на извршење задатака које је раније имала јужна колона. У бојној релацији 2. домобранског зборног подручја за септембар 1943. године наводи се да је 30. IX у 9,30 сати противник потиснуо западну фронту и држи црту Пискавица - западни дио Тушањ-Крека-Кужићи.²¹⁾ Према том непријатељевом извјештају и сјећању савременика сигурно је да је 3. муслиманска бригада још у току ноћи 29/30. септембра заузела Кужиће,²²⁾ јер, без држања тог положаја у нашим рукама, 1. батаљон 6. босанске бригаде тешко би се преко дана 30. септембра одржао у Креки.²³⁾

Радници из Букиња и Креке с одушевљењем су дочекивали наше јединице, проводили их до непријатељевих положаја, давали корисна обавјештења и ступали у њихове редове.²⁴⁾

Крајем дана 30. септембра ситуација у граду и око њега је била сљедећа: главна и средња колона су већим дијелом савладале непријатељеву спољну одбрану Тузле са сјеверне и западне стране. На тим секторима непријатељ се још одржавао на Којшину и Градини. Дијелови батаљона 6. босанске и 2. крајишке бригаде, који су током ноћи продрли у град, у свануће су се повукли на заузете положаје. Због тога је непријатељ, с ослонцем на западни и источни логор, затим Којшино и Градину, а нарочито на Илинчицу²⁵⁾ могао да среди своје поколебане јединице и да продужи отпор. Да се то не би поновило, у нападу увече 30. септембра, у наредби је пред све јединице постављен захтјев да се не повлаче из града.²⁶⁾

Према добијеном задатку, 3. муслиманска бригада кренула је у напад 30. септембра око 20 часова. Одвојила је једну чету за затварање правца Живинице-Хусино-Букиње.²⁷⁾ С ослонцем на Кужиће, батаљони су идишли Црвеном брду. Непријатељ се налазио у рововима и неколико бункера. Када су се чете подвукле под његове положаје, заео их је јаком вагром и бомбама. Ту је у главу погођен Осман Омербашић Самац, политички комесар 2. чете 2. батаљона. Борци су га пренијели у бригадно превјалиште у Букин²⁸⁾е, гдје је исте ноћи умро.²⁸⁾ Он је био први из састава 3. муслиманске бригаде који је погинуо у борби.

Чете су јурнуле на непријатеља, упале у ровове и заробиле већи дио домобрана који су се ту бранили. Батаљони су одмах продужили наступа-

20) Зборник НОР-а, ГУ/18. Јовјештај Штаба 3. корпуса VIII НОВ и ПОЈ од 16. X 1943. док. бр. 79.

21) Зборник НОР-а, IУ/17, док. бр. 224, стр. 542

22) ДанеОлбина, Ратни дани, »Свјетлост« Сарајево, 1972,стр. 144-5. У цитираном извјештају 17. дивизије од 14. X 1943. (Зборник НОР-а ГУ/18. 66) каже се да су Кужићи заузети 30. IX увече.

23) Руди Петовар. цит. д., стр. 237.

24) Исто, стр. 238 (Аутор помиње да је тог дана 100 радника ступило у 6. и 3. бригаду)

25) Глиго Мандић, цит. д.. стр. 46-7.

26) Исто.

27) О затварању правца Жшшнице - Тузла говори се и у једном допису Штаба 1 босанског корпуса Штабу 3. муслиманске бригаде од 1. X 1943. (АВИИ, к. 407, 12/1-1).

28) Сахрањен је у селу Добрњи.

Бе ка Илинчици, на којој се непријатељ огорчено борио. До сванућа 1. октобра Илинчица још није била заузета и поред великог залагања јединица.

У претходним борбама је запажено да поједине отпорне тачке брзо падају када се сломи отпор непријатеља у бункеру или бункерима који су били главни ослонац одбране. Зато је ријешено да се ватра аутоматског оружја (и по 5-6 пушкомитраљеза) усмјери на бункере да би се пушкарнице заслијепиле и створиле могућности бомбашима да им приђу на блиско одстојање.

Тог дана у 6,25 часова Штаб 17. дивизије наредио је Бригади да, уз сарадњу дијелова Мајевичког НОП одреда, који је рано увече ослободио Лукавац, и 1. батаљона 6. босанске бригаде, »обухватним маневром... што прије заузме положаје Илинчице«. ²⁹⁾ Међутим, и прије него што су курири донијели то наређење, батаљони 3. муслиманске бригаде су сломили непријатељев отпор на Илинчици и присиле га на предају. Они су у нападу на утврђену Илинчицу добро искористили дотадашња искуства у борби. Концентрацијом јаке (рафалне) ватре свог аутоматског оружја (и оног које је било до тада заплијењено) по бункерима обезбиједили су њихово заузимање и брзо сламање чвора одбране на Илинчици. Већ у 10 часова је Штаб Бригаде извијестио Штаб 1. корпуса о извршеном задатку, ³⁰⁾ и о томе да су на Кужићима, Црвеном брду и Илинчици заробљене посаде са свим наоружањем и опремом. Тог дана су командант и политички комесар 1. бојног корпуса честитали Бригади на постигнутом успјеху. ³¹⁾

Заузимање Илинчице био је најзначајнији успјех наших јединица у току другог дана борби за Тузлу. Штаб 17. дивизије оцијенио је да се тиме битно погоршавала ситуација непријатеља у граду и да је изгубио могућност за пробој и извлачење. ³²⁾ Међутим, јединице које су током ноћи биле продрле у Тузлу и овог дана су се морале из ње повући, јер је непријатељ јаком артиљеријском ватром и тенковима успјешно штитио прилазе главним отпорним тачкама у граду. ³³⁾

Пошто је непријатељ, 1. октобра, настојао да продором од Добоја и Брчког помогне свом гарнизону у Тузли, Штаб 1. корпуса и Штаб 17. дивизије инсистирали су на томе да се, користећи се постигнутим успјесима, по сваку цијену сломи непријатељев отпор у граду у току ноћи 1/2. октобра. Бригаде су добиле задатак да продуже нападе на својим одејцима, а 16. дивизија да хитно упути своје снаге ка Тузли. ³⁴⁾

29) Зборник НОР-а, ГУ/18, док. бр. 4.

30) АВИИ, к. 407, 12/1-1, Зборник НОР-а, 1У/18, 29.

31) Исто (До закључно 1. октобра је 3. муслиманска бригада у борбама за Тузлу зашљеншш 13 пушкомитраљеза, 4 митраљеза. 1 минобачач и око 50.000 ком. пушчаних метака. Види: Дане Олбина, цит. д., стр. 145).

32) Зборник ГУ/18, док. бр. 5 (Р. Чолаковић је у цит. д., стр. 435, тозабилежиосл>едећим ријечима: »Шеснаеста муслиманска бригада овладаола је положајима Кужићи и Црвено брдо, а ујутро 1. октобра на јуриш заузела Илинчицу. најважније непријатељско упориште на јужној страни града. заробивши велики број непријатељских војника са целокупном спремом).

33) Исто.

34) Зборник НОР-а, ГУ/18, док. бр. 1

У заповијести Штаба 17. дивизије од 12,00 часова 1. XI1943. године 3. муслиманска бригада је добила задатак да с једним баталјоном изврши најјачи притисак са Илинчице у правцу Тузле, према жељезничкој станици и казниони, а дијелом према Источном логору, тако да садјејствује са 2. крајишком бригадом.³⁶⁾ Поштоније била отклоњена опасност од интервенције непријатеља из Живиница ка Тузли, Бригади је наређено да са осталим снагама затвори тај правац, држањем положаја Илинчица - Црвено брдо - Ровине. У том циљу јој је привремено придодат батаљон Мајевичког НОП одреда, а њена чета, остављена у Букињу, требало је да се врати у састав свог батаљона.³⁶⁾

У граду међу домобранским и милицијским јединицама се осјећало колебање. Међутим, Нијемци су са усташама још увијек покушавали да одрже ситуацију у својим рукама. Али, изгледа, и њима је постало јасно да отпор неће бити могућ за дуже вријеме па су се, пред крај дана, прикупили на Градини, надајући се да би ту могли дочекати своје снаге које су наступале од Добоја.³⁷⁾

Поновни напад на непријатеља почео је 1. октобра у 20,00 часова. Све јединице пошле су у борбу ријешене да »Тузла мора пасти«. У напад на непријатеља у граду упућен је 2. батаљон, док је 1. батаљон остао у одбрани на поменутих положајима. С Илинчице је дјејствовао минобацач 3. бригаде по циљевима у граду. Борба је била нарочито жестока на одсјецима напада 6. босанске и 2. крајишке бригаде. Користећи се ноћу, 2. батаљон се вјешто инфилтрирао у град. Свака од његових чета је имала по неколико бораца који су рођени или су ишли у школу у Тузлу, па су добро познавали читав град. Они су провели чете кроз сокаке, башче и авлије и довели их пред мостове преко Јале. Ту су чете наишле на непријатеља који им је пружио отпор. Пред зору у град је упућен и дио 1. батаљона. Брзо је ухватио везу са 2. батаљоном и заједно су продужили ка жељезничкој станици и згради затвора. Уз пут су, у једној згради код моста са киповима, заробили и преко 80 домобрана. Послије краће борбе савладали су непријатеља у тим објектима и оријентисали се према Источном логору и Градини. Из тих упоришта непријатељ је пружао јак отпор. Продор главнине 3. муслиманске бригаде ка Источном логору је олакшао борбу јединица 2. крајишке бригаде, које су наишле на жесток отпор са Градине. Пошто је свануло, у граду је успостављена чврста веза између све три бригаде. Непријатељев отпор је слабио, а поједине групе домобрана су се предавале и одлагале оружје. Јединице 3. муслиманске бригаде су заробиле и већи број фелдјандарма и гестаповача. На Илинчици је изашао домобрански пуковник Сулејман Филиповић са групом официра и предао се Штабу 3. муслиманске бригаде. Он је допринио да непријатељ буде лакше савладан.³⁸⁾ Око подне отпор је потпуно сломиен, а цио гарнизон заробљен, изузев мање групе Нијемаца и усташа, која се под заштитом тенкова пробила ка Зворнику.³⁹⁾

35) Зборник НОР-а, IУ/18, док. бр. 5.

36) Исто.

37) Руди Петовар, цит. д., стр. 245.

38) Сулејман Филиповић је на II заједнању АВНОЈ-а именован за члана Националног комитета ослобођења Југославије, а додијелен му је био ресор повјереника за шумарство.

39) Руди Петовар, цит. д., стр. 245-6.

У борбама за Тузлу 3. муслиманска бригада избацила је из строја 240 непријатељских војника (20 мртвих и 220 заробљених и рањених) и заплијенила 4 митраљеза, 17 пушкомитраљеза, 1 минобацач, 50.000 пушчаних метака и другу опрему. Имала је свега 3 мртва и 11 рањених бораца.⁴⁰⁾

Ослобођење Тузле је најзначајнији војно-политички успјех јединица НОВ и ПОЈ у источној Босни од 1941. године. Њему је свој допринос дала и 3. муслиманска бригада. Из борбе за Тузлу изишла је удвостручене снаге. Нови борци који су ступили у њене редове највећим дијелом били су Муслимани, радници и омладинци.⁴¹⁾ Као што је раније описано, тај ирилив нових бораца омогућио је да се од 2. до 6. октобра формирају 3. и 4. батаљон и попуне приштапске јединице Бригаде.

Одбрана Тузле Као што се и очекивало, напад снага НОВ и ПОЈ на непријатеља у Тузли и њеној околини изазвао је брзу интервенцију њемачких и квислиншких јединица. На правцу од Добоја кренула је 30. септембра према Тузли борбена фупа »Фишер«⁴²⁾, а од Брчког истог дана - 5. ловачка пуковнија 3. домобранског здруга.⁴³⁾

Непријатељ је из правца од Брчког наишао на јаке снаге 16. војвођанске дивизије, које су га - дјејством с фронта и из позадине (у Срему од Врбање ка Брчком) - одбациле назад. Међутим, борбена група »Фишер« се, и поред жилавог отпора ојачане 1. мајевичке бригаде, 3. октобра пробила до западних прилаза Тузли.⁴⁴⁾

Пратећи ток борби у самој Тузли и околини, као и дјејство непријатеља од Добоја и Брчког, штабови 1. корпуса и 17. дивизије су тежили да се одмах по ослобођењу града савлада непријатељ и у Живиницама. Још 1. октобра је Штаб 17. дивизије наредио: »III босанско-муслиманска бригада позаузећу Тузле... кренуће одмах према Живиницама, напасти их и ликвидирати, па се поставити на положајима код Живиница«⁴⁵⁾ Истовремено је требало да 2. крајишка бригада (поелије ослобођења Тузле) заузме Горњу Тузлу.⁴⁶⁾

Међутим, кад је Тузла ослобођена, Штаб 1. корпуса је донекле измијенио ту идеју па је 2. крајишку бригаду упутио да ослободи Живинице, а 3. муслиманска бригада требало је да се постави на простор села Пурачић, Пољице и Турија ради извиђања и осматрања правца од Озрена, односно долине Криваје.⁴⁷⁾ Али, када је непријатељ, 3. октобра, избио у Лукавац, Штаб Корпуса је наредио да 2. крајишка и 3. муслиманска бригада заузму

40) Историјат. стр. 6.

41) Исто.

42) Та фупа је била у следећем саставу: 2. батаљон 369. пјешадијског пука 369. дивизије. баталјон № 187. резервне дивизије, дијелови 4. пука »Бранденбург« и 3. батаљон 4. ловачке домобранске пуковније, (»Ослободилачки рат народа Југославије«кн>. 1, изд.. VII. Београд, 1963, стр. 615-6).

43) Исто.

44) Исто.

45) Зборник НОР-а, ГУ/18, Заповијест Штаба 17. дивизије од 1. X 1943. док. бр. 4.

46) Исто.

47) Зборник НОР-а, ГУ/18, док. бр. 10.

Живинице и тако отклоне опасност за Тузлу с те стране.⁴⁸⁾ У Живиницама се тада налазила чета домобрана, с мањим њемачким пјешачким дијеловима који су се извукли из Лукавца и Букиња, двије батерије хаубица и два тенка. Насел>е је било добро утврђено.⁴⁹⁾

По ослобођењу Тузле, 3. муслиманска бригада се, 2. октобра по подне, прикупила на Илинчици, гдје је преноћила. Сутрадан посл^ије подне кренула је преко села Дубрава ка Живиницама. Напад на непријатеља је извршен у 21 час 3. октобра. Обје бригаде, још заморене у претходним борбама, прешле су у напад без већих припрема, рачунајући да ће лако саавладати непријатеља. Међутим, дочекане су јаком артиљеријском ватром и заустављене на прилазима утврђених положаја. Испред њих су Нјемци истурили два тенка који су на брисаном простору, дуж друма, спречавали прилаз нашим батаљонима на јуришно одстојање. Да би се заштитили од тенкова, борци су на друму наложили велике ватре и с обореним стаблима их запријечили. Пред свануће борба је прекинута без позитивних резултата. У току тога напада 3. муслиманска бригада је имала 3 погинула и 9 рањених бораца.⁵⁰⁾

Пошто се притисак борбене групе »Фишер« према Тузли појачавао, са простора Живиница је, 4. октобра, извучена 2. крајишка бригада ка Хусину, ради појачања лијевог крила 6. босанске бригаде. У блокади Живиница је остала 3. муслиманска бригада.⁵¹⁾ Нови напад на непријатеља у Живиницама, уз подршку дијела артиљерије заплићене у Тузли, она је извршила 4/5. октобра. Али се непријатељ упорно бранио у упоришту, очекујући појачања која су наступала од Добоја.⁵²⁾ У току 5. октобра из Букшва се пробила, преко Кисељака и Голушића, у Живинице једна њемачка колона. Сутрадан су се тако ојачане непријатељеве снаге, пошто су запалиле складиште опреме у Живиницама, извукле ка Букињу, а у мјесто је без борбе ушао 1. батаљон 3. муслиманске бригаде.⁵³⁾

Док се тако развијала ситуација око Живиница, Штаб 1. корпуса је предвиђао да увече 6/11. октобра у напад на непријатеља у том упоришту упути, поред 3. муслиманске бригаде, и два батаљона 1. војвођанске.⁵⁴⁾ Али, када се непријатељ извукао, та одлука је измијењена и главнина 3. муслиманске бригаде је упућена као појачање осталим снагама у напад на групу »Фишер«, на одсеку Вис-Марковиште, западно од Тузле.⁵⁵⁾ Те ноћи (6/7. октобра) непријатељ је почео повлачење према Лукавцу и Добоју, гоњен нашим јединицама. Тиме су завршене борбе за одбрану Тузле.

48) Глиго Мандић, цит. д., стр. 54.

49) Зборник НОР-а, ГУ/18. док. бр. 66.

50) Зборник НОР-а, 1У/18, док. бр. 66, и Глиго Мандић, цит. д., стр. 54-5, Историјат с-тр. 6. У цит. д., стр. 148 Д. Олбина наводи да је 3/4. октобар на непријатеља у Живиницама нападао само 2. батаљон 3. муслиманске бригаде.

51) Глиго Мандић, цит. д., стр. 55.

52) Руди Петовар, цит. д. стр. 248.

53) Историјат, стр. 7.

54) АВИИ. заповијест 1. корпуса од 6. X 1943. к. 407, бр. рег 17/1-1.

55) Историјат, стр. 7.

Оцјена
дјјестава
Бригаде у
протеклим
борбама

Напад на непријатеља у Тузли извршен је првенствено из политичких разлога. »Да би се успјешно ријешило питање приетупаља муслиманске легије (милиције, примј. аутора) нашој војсци, да би се разбиле четничке банде и продубила диференцијација у њиховим редовима, да бисмо извршили ширу мобилизацију људства за нашу војску, да бисмо улили повјерење у наше снаге, проширили наш утицај и учврстили наше позиције у источној Босни - ријешили смо напасти Тузлу«, - стоји у извјештају Штаба 3. корпуса Врховном штабу од 16. октобра 1943. године.⁵⁶⁾

Те основне циљеве јединице НОВ и ПОЈ су оствариле. У оцјени Покрајинског комитета КПЈ за Босну и Херцеговину (у извјештају ЦК КПЈ од 14. октобра 1943. године) истакнуто је да »ослобођење Тузле није само крупан војнички успјех, то је крупан политички догађај који је темељито измијенио политичку ситуацију у источној Босни у нашу корист. С ослобођењем Тузле« - каже се у том извјештају, »почиње масовно прилажање Муслимана на наше позиције, њихово прикључивање НО покрету«. **ЖБИ Ю** ⁵⁷⁾ Свакако, у томе је одиграла одговарајућу улогу и 3. муслиманска бригада, која је, као што је већ истакнуто, и формирана да би својом борбом и политичком улогом доприносила масовнијем учешћу Муслимана у НОП-у.⁵⁸⁾ Према подацима Штаба 3. корпуса, у Тузли и околини ступило је за првих дванаест дана октобра 1.500 бораца у јединице НОВЈ. Тим приливом, истиче се у извјештају, »све су наше јединице прошаране радничким елементима«. ⁵⁹⁾

У тим извјештајима нема података о националној припадности новоприслих бораца. Али из текста се може закључити да је већина потицала из редова муслиманског становништва, које је у тузланском срезу најбројније.⁶⁰⁾

Од значаја је да се 3. муслиманска бригада одмах афирмисала као »солидна војничка јединица која се одлично показала у борбама за Тузлу«. ⁶¹⁾

Зато је у свом ванредном саопштењу Штаб 1. босанског корпуса, похваљујући и изражавајући захвалност јединицама које су учествовале у ослобођењу Тузле - истакао за 3. муслиманску бригаду да су њени борци »по плану извршили све добијене задатке«. ⁶²⁾ На такву борбену ангажованост Бригаде утицало је и то што је већина њеног састава потицала из ширег региона Тузле и природна је желња бораца била да допринесу ослобођењу свог града за који су емотивно везани.

58) Зборник НОР-а, ГУЛ8, док. бр. 80; Дане Олбина, цит. д., 143-4.

57) Архив ЦК СКЈ Боене и Херцеговине. бр. рег. 40/1569.

58) Зборник НОР-а, ГВ/18, док. бр. 80.

59) Исто.

60) У тузланском срезу је 1931. године било 23.195 Србе, 17.075 Хрвата, 58.776 Муслимана, 330 Јевреја. Види: Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. Ш 1931. године, кљига ПОПШТА ДРЖАВНА СТАТИСТИКА. изд. Државна штампарија, Београд, 1938. године, етр. УШ-Х11 и 6-12. У подацима није исказана национална, него само вјерска припадност, примј. аутора.

61) Архив ЦК СК Боене и Херцеговине, извјештај ПК КПЈ за БиХ ЦК КПЈ од 14. X 1943, бр. рег. 40/1569.

62) АВИИ, к. 407, бр. рег. 6/1-3.

У првобитном плану, по коме је почео напад, Штаб 1. корпуса је 3. муслиманској бригади дао лакши задатак. Имајући у виду да је тек формирана, он ју је као средњу колону упутио између главне и јужне колоне на цшвеве који нису били јако утврђени. Такво ноступно увођење млађих јединица у борбена дјејства било је нормална пракса нашег командовања у НОР-у.

Али када је 3. муслиманека бригада брзо и ефикасно заузела Букиње а јужна колона (дијелови 16. војвођанске дивизије) није стигла на свој задатак, Штаб Корпуса је брзо уочио њене могућности и, умјесто задатака обезбјеђења и садјејства са Мајевичким НОП одредом, додијелио јој задатак јужне колоне. Тиме је она добила једну од главних улога у борбама за ослобођење Тузле. Догађаји су показали да је она ту улогу ефикасно остварила.

У борбама за Кужиће, Црвено брдо и, нарочито, Илинчицу, батаљони Бригаде требало је да савладају надмоћнијег непријатеља који се ослањао на солидну фортификацијску организацију положаја. Прва два објекта брањена су отпорним тачкама, а на Илинчици је био снажан чвор одбране са више бункера и потпуно развијеном фортификацијом (ровови повезани саобраћајницама, а заштићени бодљикавом жицом).

На челу готово свих чета и батаљона били су командири, команданти и политички комесари који су од 1941. године стекли велико борбено искуство. Иако је уз баталлоне био по један члан Штаба Бригаде, јединицама је остављена пуна слобода иницијативе у извршавању добијених задата-

У предаху, послје борбе, борци 16 муслиманеке бригаде играју козарачко коло, октобар 1943

ка. Такав квалитет кадра и такав начин командовања (који се у Бригади практиковао током цијелог рата) битно су допринијели да 3. муслиманска бригада изврши задатак јужне колоне.

Већ у почетку је запажено да су бункери главни ослонац непријатељеве одбране и да отпорне тачке падају чим се они заузму. Због тога је главна пажња поклонена нападу на њих. Пошто је у току борбе заплијењено доста муниције, у нападу на бункере искоришћена је густа (дугим рафалима) митраљеска ватра ради засљепаивања пушкарница. За то вријеме су се, обично из позадине, привлачили бомбаши. Често су морали да ликвидирају и ровове да би стигли под бункере. За њиховим бомбама слиједио је јуриш чета и батаљона.

Ликвидирању бункера и упоришта допринијели су борци рођени у Тузли, као и неки од заробљених домобрана који су ступили у јединице Бригаде у току борбе. Они су добро познавали земљиште а бивши домобрани и распоред непријатеља - па су најбољим путем доводили бомбапже групе и чете до објеката за напад. Захваљујући томе, релативно брзо и са мало губитака су батаљони овладали Илинчицом.

Опште је било правило да су чете тежиле да не нападају с фронта, него из позадине. Инфилтрирајући се (ноћу) у непријатељев распоред, јединице су дрским упадима изазивале несигурност код поколебаних домобрана и тиме доприносиле бржој ликвидацији одбране. Као што је описано, инфилтрација је масовно примјењивана у продору 2. батаљона у град. До тог продора 3. муслиманска бригада је своје задатке извршавала готово самостално, јер није била непосредно наслоњена ни на једну јединицу (сем донекле на 1. батаљон 6. босанске бригаде у Креки) нити је с њима имала непосредну ватрену везу. Упадом у центар града и заузимањем жељезничке станице и казнионе она је дошла у непосредну везу са јединицама 6. бојанске и 2. крајишке бригаде и знатно допринијела да се сломи отпор непријатеља у Источном логору и Градини, чворовима одбране из којих се непријатељ још бранио.

ПОКРЕТ ДО РОМАНИЈЕ

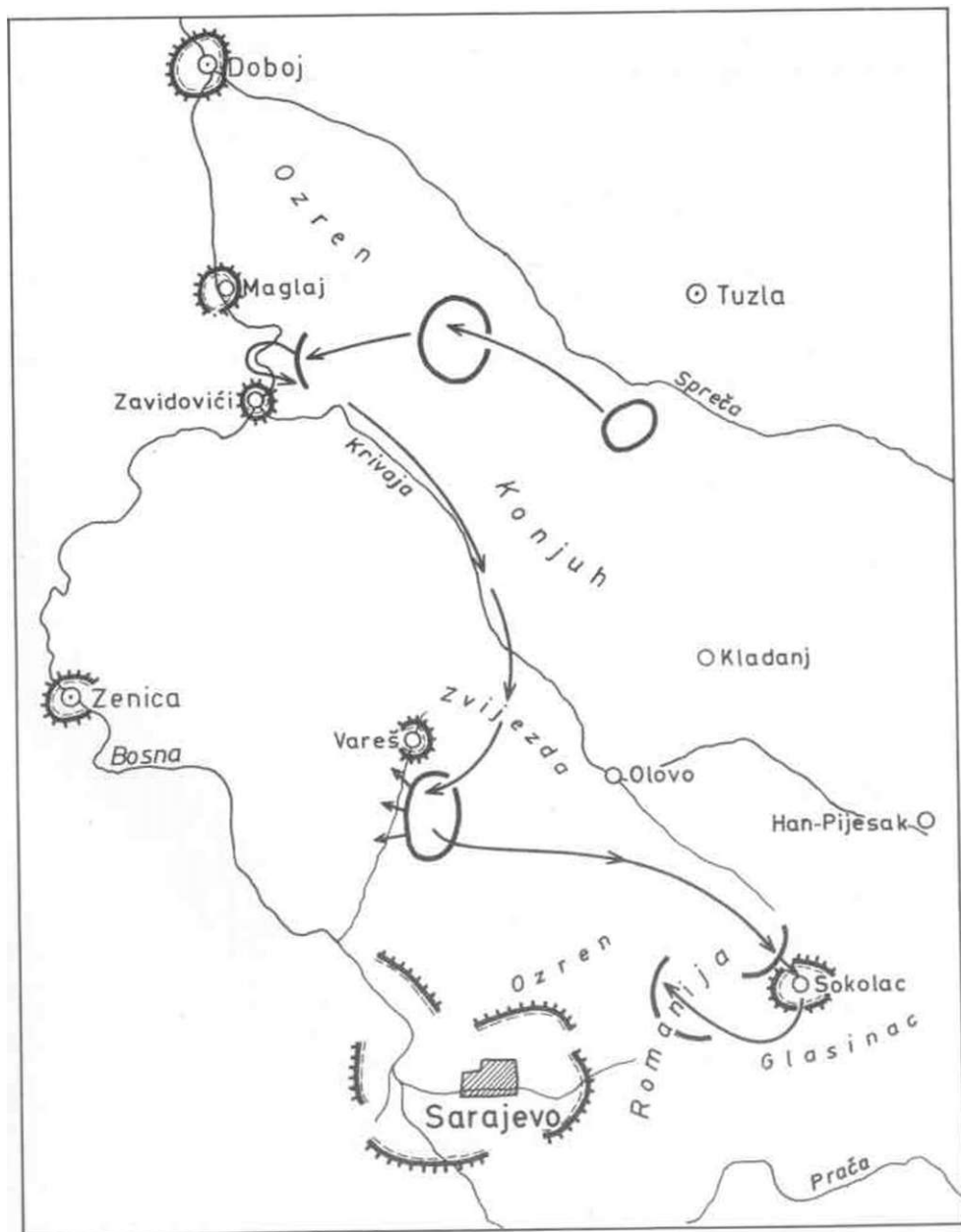
Послије ослобођења Тузле, Штаб 3. корпуса НОВЈ⁶³) тежио је да што брже искористи постигнути оперативни успјех и да продужи офанзивна дјјства на цијелој територији источне Босне. У складу са таквом оријентацијом упутио је 17. дивизију на подручје планине Озрен (код Добоја) са задатком да изврши чишћење тамошњих села од четника, поруши комуникације, нарочито железничку пругу, у долини Босне и заузме Маглај. Послије тога Дивизија је требало да се оријентише према Варешу.⁶⁴) (О покрету 16. муслиманске бригаде од Тузле до Романије види скицу бр. 4)

63) Од 5. X 1943. године 1. босански корпус НОВЈ је догво начив: 3. корпус НОВЈ. У даљем тексту он ће се тако означиавати.

64) Зборник НОР-а, 1У/18, извјенгај Штаба 3. корпуса Врховном штабу, од 16. X 1943, док. бр. 79.

POKRET 16. MUSLIMANSKE BRIGADE
OD TUZLANSKOG BASENA DO ROMANIJE

1: 750.000

Skica br. 4

Дјејства у
долини
Босне

Из оелобођених Живиница 3. муслиманска бригада је, 8. октобра. упуђена на проотор села Пољица-Туррија са задатком организационог сређивања, попуне и одмора јединица.

Подручје на које је дошла Бригада насељава муслимански живал>. Рачунапо се да послије ослобођења Т>зле постоје услови да се у тим селима још попуне јединице 3. муслиманске бригаде. Међутим, када су њени батаљони избили натај простор, припадници муслиманске милиције су побјегли.⁶⁵⁾ Батаљони су политичким дјеловањем покушали да створе услове за мобилизацију у тим селима, али се послије два дана Бригада помјерила на простор села Муслиманска Ораховица, Д. Јарушке, Обојковица и М. Трештеница, гдје је остала све до 14. октобра. Тих неколико дана штабови и команде чета су интензивно радили на организационом сређивању тек формираних јединица 3. и 4. батаљона, међусобном упознавању, анализи искуотава борби за Тузлу и Живинице и на попуни јединица.⁶⁶⁾ Истовремено. текао је рад на оформл>авању партијских и скојевских организација у 3. и 4. батаљону.⁶⁷⁾

Послије тога предах 3. муелиманска бригада је кренула, у саотаву Дивизије, у напад на непријател>а у долини ријеке Босне. Њена главнина је упуђена, као дивизијска лијева колона, да нападне и поруши комуникације између Маглаја и Завидовића, од села Бочиња до села Јунузовићи, а два батаљона су остављена у дивизијској резерви, на простору села Брезици, Кобиловац (триг. 694), Вуканова Раван. Друм се налазио на десној, а жељезничка пруга на лијевој обали Босне. Напад је почео 15. октобра у 21 час⁶⁸⁾ и главнина Бригаде је приручним ередствима или газом прешла ријеку и у току ноћи савладала отпор непријател>а. Порушени су сви мостови на друму, миниран је један жел>езнички мост и више пропуста и запал>ене су жел>езничке станице: Глобарица, Деветине и Долина. То је била прва акција бригадних минера. Мањи непријател>еви дијелови у тим станицама су побјегли па је заплијењено само 6.000 пушчаних метака.⁶⁹⁾ Изјутра, 16. октобра, Нијемци су интервенисали из Завидовића с оклопним возом. Међутим, пруга је већ била порушена, а противколски топ Бригаде је ватром зауставио тај воз, па је непријатељ био приеил>ен да га напусти. Међутим, Нијемци су наставили борбу. Под заштитом минобацачке ватре багаљони су пошли назад преко ријеке Босне.⁷⁰⁾ Том

65) Зборник НОР-а, 1У/18, извјештај Штаба 17. дивизије Штабу 3. корпуса од 12. X 1943, док. бр. 55 ПГе јединице милиције биле су под јачим утицајем непријател>а).

66) Штаб 17. дивизијенијебиозадовољанобимом попунесвојихјединицатокомборби у Тузли. УказујуКи на то. он је у извјештају Штабу 3. корпуса. од 12. октобра. изнио податке да јета попуна. што се тиче 3. муслиманскебригаде. била мала и да Бригада нема више од 500 бораца. Два дана касније он каже да је у Тузли ушло у јединице 17. дивизије око 300 другога и др^тарица. међу којима је био знатав број радника. (Зборник НОР-а, ГУ/18. док. бр. 57 и 66).

67* Сјећање Асима Мујкића и Асима Хоџића.

68) Зборник НОР-а, 1У/18. извјештаЈ Штаба 17. дивизије Штаб^ 3. корпуса од 31. X 1943, док. бр. 167, Дане Олбина, шгг. д., стр. 155, 158

69) Историјат, стр. 7 и сјећш? Реље Реметића.

701 Сјећање Иб^ихима Лојића.

приликом из 1. баталона су погинула двојица а један борац је тешко рањен.⁷¹⁾ Баталони у дивизијској резерви нису уведени у борбу.⁷²⁾

Послије тог напада, оперативна ситуација није захтијевала даљи боравак 17. дивизије на Озрену па се она, 17. октобра, упутила ка Варешу.

ОслоСођење Вареша Вареш је поред Зенице тада био најзначајнији металуршки центар у Босни и Херцеговини и Југославији. Око њега су вођене борбе од јесени 1941. до прољећа 1942. године. Јединице НОВ и ПОЈ (одред »Звијезда« и Муслимански баталон Романјског НОП одреда) вршиле су директан напад на град, али га је непријатељ успјешно бранио.⁷³⁾ Од прољећа 1942. до лета 1943. године на простору око Вареша престале су борбе, јер је четницима пошло за руком да у тамошњим партизанским јединицама изврше пучеве и да их ставе под своју команду а онда да прекину борбу против окупатора и НДХ.

На подручју између Озрена и Вареша, у долини ријеке Криваје и у рејону планине Звијезда, у јесен 1943. налазиле су се усташке, домобранске, милицијске и четничке јединице, мање-више поколебане општом ситуацијом у свијету и земљи, посебно успјесима јединица НОВ и ПОЈ у источној Босни.

Пребацујући се са Озрена ка Варешу, бригаде 17. дивизије добиле су задатак да на правцима покрета уз пут разоружају непријатељске дијелове на које наиђу. Тако је 3. муслиманска бригада разоружала без отпора милицију у селима Сеона и Рибница а милиционери из села Пашини Конаци су прешли на страну НОВЈ. Заплијењен је 1 пушкомитрашез и 15 пушака. Баталони су преко зборова и разговора са мањим групама мјештана насгојали да их придобију за НОП.⁷⁴⁾ Такође су у току цокрета бригадни минери порушили 5-6 мостова на железничкој прузи Завидовићи-Хан-Пињесак.

Послије тродневног марша јединице 17. дивизије нашле су се у ширем рејону Вареша. Окривши наше намјере, непријатељ је ојачао одбрану града са два баталона домобрана (из 6. горског пука), тако да су његове укупне снаге у Варешу и околним упориштима имале око 2.000 домобрана, међу којима је био мањи број усташа. Такође, у Варешу се налазило и нешто Нијемаца. На подручју села Округлице било је око 300 четника. Штаб Дивизије је сазнао за пристизагне тих појачања, али није одустао од намјераваног напада.⁷⁵⁾ Његов план је био да концентричним ударом 6. босанске и 1. мајевичке бригаде савлада непријатељев гарнизон, а да са 3. муслиманском бригадом обезбиједи напад од могуће интервенције непријатеља из долине Босне⁷⁶⁾ и четника из рејона Округлице.

71) Сјећање Азиза Рамића.

72) Зборник НОР-а, ГУ/18.док. бр. 167.

73) Здравко Антонић, Устанак у иеточној и средњој Босни, Војноиздавачки завод. Београд. 1973, стр. 309.

74) Историјат, стр. 7, Салим Ђерић. »Шеснаеста муслиманска бригада као политички фактор у источној Босни«. Годишњак 16. муслиманске бригаде, Тузла, 1944. г.

75) Глиго Мандић, шгг. д. стр. 64, цијени непријатељске снаге на 1300-1500 војника. Међутим, у извјештају Жупске редарствене области у Сарајеву од 22. X 1943. (Зборник НОР-а. 1У/18, док. бр. 202) каже се да су непријатељске снаге у Варешу имале 2.000 војника.

76) ИстМ, 65.

Шеснаеста муслиманска бригада⁷⁷⁾ добила је задатак да као лијева колона дивизијског борбеног поретка, из рејона села Бргуле, нападне непријатеља у долини ријеке Ставн^а на одсјеку између железничких станица Пајтов-Хан и Дабравина, поруши железничку пругу и друм и да поуздано затвори правац Подлугови-Вареш.⁷⁸⁾ На извршен^е добијеног задатка упућени су 1, 3. и 4. батаљон, док је 2. батаљон оставл^{ен} у рејону села Пржићи и Бргуле ради осигурања од четника који су били око Округлице.⁷⁹⁾

Батаљони Бригаде су почели напад 20. октобра у 21,00 час, у исто вријеме када и остапе јединице 17. дивизије. Мање непријатељске посаде у железничким станицама Мир, Пајтов-Хак и Дабравина, које су бранили Нијемци, брзо су савладане. То је олакшало да се одбаце непријатељеве снаге (неутврђене јачине), које су покушавале те ноћи да, уз подршку оклопног воза, продру до Вареша.⁸⁰⁾ За то вријеме су дијелови Бригаде и бригадни минери порушили железничку пругу на 20 мјеста. срушили 20 друмских и железничких мостова и уништили један теретни воз који је затечен у железничкој станици Пајтов-Хан.⁸¹⁾

По сванућу, 21. октобра, када су 6. босанска и 15. мајевичка бригада продрле у Вареш и разбиле непријатеља, јединице 16. бригаде су се ангажовале на хватању домобранских и милицијских група које су покушавале да се шумама пробију према Брези. Тог и наредног дана заробл^{ен} је знатан број домобрана.⁸²⁾

Ослобођење Вареша био је крупан војно-политички успјех НОП-а у источној Босни и значајан пораз непријатеља.⁸³⁾ Важни рударско-индустријски центри у долини Босне (Бреза, Какањ и др.) били су угрожени и непријатељ се плашио да и на њих не услиједи напад. Али, због развоја ситуације на подручју Гласинца и Романије, главнини Дивизије (6. босанској и 15. мајевичкој бригади) наређено је да сутрадан по ослобођењу Вареша (22. октобра) крене у том правцу, док је 16. муслиманска бригада задржана у рејону Вареша, са задатком да држи то подручје, обезбиди евакуацију плијена и доврши уништење индустријских и рудничких објеката.⁸⁴⁾

77) Одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 17. октобра 1943. године, 1. мајевичка бригада добила је редни број 15. а 3. муслиманска бригада 16. (Зборник НОР-а, IУ/18, док. бр. 123) Даље, у тексту бројна ознака Бригаде биће према тој наредби Врховног штаба.

78) Зборник НОР-а, IУ/18, док. бр. 167.

79) СјеНан^е Фадила АликадиКа.

80) Глиго Мандић, цит. д., стр. 65.

81) Зборник НОР-а, ГУ/18, док. бр. 167, Дане Олбина, цит. д. 159. (Азиз Рамић се сјећа да је том приликом порушено више од 30 мостова и у томе утрошено два-три товара експлозива).

82) Глиго Мандић, цит. д., стр. 65. У цигирапом швјештају Жупске редарствене области у Сарајеву од 22. X 1943. (Зборник НОР-а, IУ/18, док. бр. 202) каже се да је од посаде од 2000 људи само мали број успио да се пробије.

83) Зборник НОР-а, IУ/18, Извјештај Жупске редарствене области у Сарајеву од 22. и 27. X 1943, док. бр. 202 и 211 и Бојна релација III домобранског зборног подручја за октобар 1943, док. бр. 214. (У борбама за Вареш и околна упоришта заробљена су 484 непријатељска војника а заплијењено је 593 пушке, 19 пушкомитралеза, 5 митралеза, 1 противавионски миталез, 11 машинки, 3 минобацача и 4 тона, Зборник НОР-а, ГУ/18, док. бр. 167. Такође, у Варешу су заплијењена 32 вагона хране, Зборник НОР-а, IV/Ј9, док. бр. 99).

84) Зборник НОР-а III/18, док. бр. 167.

Наредних неколико дана јединице Бригаде су тежиште активности имале у политичком дјеловању, нарочито у околним муслиманским селима. Поред нешто заробљених домобрана, који су добровољно ступили у Бригаду, из села Будожел⁸⁵⁾ јавило се преко 30 радника и омладинаца у редове Бригаде. Услови за већу попуу су постојали, али је и 16. муслиманској бригади убрзо наређено да се помјери ка Романији.⁸⁶⁾

Већ 24. октобра су њена два батаљона кренула са дивизијском болницом на простор Озрен-планине - Врховине⁸⁷⁾, а главнина је 28. октобра напустила рејон Вареша.⁸⁸⁾ Бригада се 30. октобра прикупила у рејону села Штитари - Педише и добила задатак да увече тог дана овлада утврђеним Поховцем, чвором одбране Соколца, и да продре у саму варошицу. Али непријатељ се извукао прије нашег напада тако да је Бригада задатак извршила без борбе.⁸⁹⁾

Брзо помјерање 17. дивизије из рејона Вареша онемогућило је да се потпуније експлоатише постигнути успјех при ослобођењу тог индустријског и рударског центра. Из тог краја је 1941. и 1942. године један број радника и омладинаца отишао у јединице НОВ и ПОЈ. Стицајем околности (одласком у партизане, хапшењима од стране непријатеља и сл.) у Варешу је престала да ради организација КПЈ. То је био један од узрока пајивности НОП-а у том радничком центру у периоду од средине 1942. до јесени 1943. године. Тешки животни услови (радничка надница у Жел⁹⁰⁾зари била је толико мала да се за њу могло купити само 1/2 кг кукурузног брашна), терор непријатеља и др. унијели су међу становништво апатију и потиштеност.⁹⁰⁾ Ослобођењем Вареша отворила се перспектива активнијег укључивања народа у борбу против окупатора и квислинга. Али, брзи одлазак главнине 17. дивизије а за њом и 16. муслиманске бригаде није дао времена да се показано расположење учврсти и да се оформе организације које ће усмјеравати народ у борби против окупатора и домаћих издајника.⁹¹⁾

Сем тога, напуштањем рејона Вареша седам дана по његовом ослобођењу изгубио се ослонац за рјешавање проблема у зеничком крају. У том правцу је првобитно требало да иде 17. дивизија која је, због популарности 6. босанске бригаде и тек формиране 16. муслиманске бригаде, имала доста изгледа да брзо разбије тамошње четнике и да се јединице попуне радницима сва три народа који живе у ширем рејону Зенице.⁹²⁾ Када се одустало од упућивања Дивизије у тај крај, умјесто војних јединица упућена је група партијско-политичких радника и војних руководилаца са

85) Салим Ђерић, шгг. чл. у Годшпњаку 16. муслиманске бригаде и сјећшм? Мехмеда Пајта, који је тада, из села Будожел, ступио у 16. муслиманску бригаду.

86) Из Вареша, Вареш-Мајдана, Пржића и околино у јединице 17. дивизије ступило је укупно од 150 до 200 бораца. У Варешу је образлан и народноослободилачки одбор, у који су ушла и два истакнута члана ХСС (Зборник НОР-а, IX/4, извјештај политичког комесара 17. дивизије Обласном комитету КПЈ за источну Босну од 5. XI 1943, док. бр. 96).

87) Зборник НОР-а, IY/18, док. бр. 167

88) Историјат, стр. 7.

89) Зборник, IY/18, док. бр. 167.

90) Зборник ЕХ4, док. бр. 96

91) Исто.

92) Исто.

задатком да обнове организадије КПЈ, СКОЈ-а и др. и формирају Зенички НОП одред.⁹³⁾ Без ослоњца на јединице НОВЈ та група није могла извршити добијени **задатак**.

БОРБЕ НА РОМАНИЈИ

На подручју Гласинца и Романије дјеловао је, послвије проласка 2. пролетерске дивизије НОВЈ, крајем августа и у септембру 1943. године, само малобројни Романијски НОП одред. Непријатељ је тај важан регион држао јаким снагама (ушаше, домобрани, четници а повремено и њемачке јединице). У септембру и октобру су пристигле и неке четничке бригаде из Србије. Те непријатељске снаге отежавале су оперативну везу између јединица НОВЈ у источној Босни, Санџаку, Црној Гори и у Херцеговини. Да би то ријешило, Штаб 3. корпуса је, према плану Врховног штаба, упутио прво главнину новоформиране 27. а за њом и 17. дивизије на Гласинац и Романију. У борбама у трећој декади октобра те дивизије су овладале Гласинцом и подручјем планине Романије. Тада је 27. дивизија оријентисана према Горњем Подрињу (Фоча-Вишеград), а 17. дивизија дошла је задатак да затвори правце који из Сарајева воде ка истоку.⁹⁴⁾

Врховине, Пошто су се њемачке и ушашке снаге повукле на
Врана и Озрен спољње положаје источног одсека одбране Сарајева, Штаб 17. дивизије извршио је прегрупацију јединица: 2. новембра је наредио да 15. мајевичка и 16. муслиманска бригада заузму положаје на Романији, а 6. босанска бригада да остане у дивизијској резерви.⁹⁵⁾

Послије повлачења непријатеља из Сокоца, 16. муслиманска бригада била је у ољдећем распореду: 1. батаљон на Поховцу (к. 1.074) - са једном чегом као посадом у Сокоцу; 2. багалон на Чавчевом пољу; 3. баталлон у Подроманији, а 4. баталлон у заштити дивизијске болнице у селу Шахбеговићима.⁹⁶⁾ У вече, 1. новембра према добијеном задатку, извршила је иокрет на простор Растовичев гај (к. 1.003) - Вукњићи (к. 1.055) - Гирско брдо (к. 1.085) - Имамовићи - Ширијевићи са задатком да бочно и обухватно нападне непријатеља уколико буде вршио притисак на 15. мајевичку бригаду. Истовремено, требало је да извиђа у правцу села Ракова Нога и ка Јабуци, гдје су се груписали четници.⁹⁷⁾

Истурени **непријатељски** дијелови повукли су се 2. новембра са положаја Вучја Лука-Кулна-Врана-Озрен-Врховине на главну линију одбране Сарајева.⁹⁸⁾ Тада је Штаб 17. дивизије наредио 16. муслиманској бригади да заузме положаје Озрен (триг. 1.452) - Црни врх - Мрков (к. 1.382 и к.

93) Архив ЦК СКЈ Босне и Херцеговине, цит. док. бр. 40/1569.

94) Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, књига 1, друго издање, Војноисторијски институт, Београд, 1965, (даље: Ослободилачки рат, 1), стр. 617-18.

95) Глго Мандић, цит. д., стр. 73.

96) Збцжик НОР-а, ГУ/18, извјештај Штаба 17. дивизије Штабу 3. корпуса НОВЈ од 14. XI 1943, Лж бр 59.

97) Зборник НОР-а, ГУ/18, извјештај Штаба 17. дивизије Штабу 3. корпуса НОВЈ од 14. XI 1943, Лж бр 59.

98) Зборник НОР-а, ГУ/19. Дневни извјештај Министарства оружаних снага НДХ од 5. XI 1943, док. бр. 152.

1.191), затвори правце који воде на Калаузовиће, Озрен и Кадино Село и, истовремено, очиеги тај рејон од четника. На положајима лијево: Бијела стијена - Црвена стијена била је и даље 15. мајевичка бригада, а у рејону села Ракова Нога - б. босанска бригада.⁹⁹⁾

Штаб Дивизије захтијевао је да се јединице на положаје поставе тако да што мање трпе од артшверијске ватре, да уочљиве и непријатељу познате положаје држе с мањим дијеловима и да се на њима изграде заклони и ровови. Сем тога, нагласио је »да је држање ових положаја за нас, с обзиром на предстојеће евентуалне акције, од нарочите важности...«¹⁰⁰⁾

Према добијеном задатку Бригада је заузела сљедећи борбени поредак: 3. батаљон на Озрену, 1. на Мркову, 2. на Црном врху, а 4. батаљон на Врани, у другом ешелону, у својству бригадне резерве. Штаб Бригаде био је у селу Мичићи. С обзиром на временске услове и планинско земљиште, батаљони су на положајима истурали мање дијелове, а главнину држали позади, у најближим селима или колибама. Пошто јединице нису имале алата а ни навике за укопавање - на положајима нису изграђени заклони и ровови.

Излазећи на добијене положаје, који су били надомак Сарајеву, не само командни састав него и борци Бригаде су очекивали да ће с њих кренути у борбу за ослобођење главног града Босне и Херцеговине.¹⁰¹⁾

Први контакт са непријатељем, дијеловима легионарске 369. дивизије, имао је 2. батаљон 5. новембра на Црном врху (к. 1.503). Вјероватно је та њемачка јединица била упућена у насилно извиђашве. С њом је борбу водио цео дан и на крају је одбацио са положаја. Имао је 4 мртва борца.¹⁰²⁾

Два дана касније, 2. и 3. батаљон су водили борбу са Сарајевском четничком бригадом. Четници су предузели нападе на њих с циљем узнемиравања а вјероватно и извиђања за рачун Нијемаца. Батаљони су обухватним нападима покушали да им наметну одлучну борбу, али су се они вјешто измицали и брзо повлачили. Препуцавање је трајало цео дан без значајних резултата. Заробљена су само 3, а убијена 2 четника.¹⁰³⁾

Те и друге нападе непријатеља Штаб Дивизије и Штаб Бригаде су 8. новембра оцијенили као уводне борбе за озбиљнија нападна дјејства (Те борбе се приказују на скици бр. 5). Већ тога дана дијелови 369. дивизије су, нападом у 16 часова, покушали да изненаде јединице 16. муслиманске бригаде на положајима Мрков и Врана. Непријатељ се повукао кроз међупросторе па је истовремено напао чете 1. и 2. батаљона. На Врани је била истурена десетина 2. чете 4. батаљона са замјеником командира Нусретом Ајановићем. Прихватила је борбу и створила вријеме чети да изиђе на положаје.¹⁰⁴⁾ Међутим, много надмоћнији непријатељ, подржан јаком артиљеријском и минобацачком ватром, успио је да, и поред жес-

99) Зборник НОР-а, IУ/19, док. бр. 59.

100) Исто.

101) Сјећање аутора. Један борац из 4. батаљона је спјевао ијесму о нападу на непријатеља у Сарајеву и она се тих дана често могла чути на положајима.

102) Зборник НОР-а, ГУ/19, док. бр. 59.

103) Исто.

104) АВИИ, наредба Штаба 16. муслиманске брш-аде од 11. I 1943, к. 1112, бр. рег. 1/1.

токог отпора наших јединица, до пада мрака овлада Мрковом и Враном.¹⁰⁶) Чим је борба почела, командант 4. батал>она, Рагиб Џиндо, изишао је на положај и личним ангажовањем и храброшћу допринио да се непријатељ заустави.¹⁰⁶)

Да би повратио изгубљене положаје, Штаб Бригаде је наредио да батаљони, 9. новембра у 6,00 часова, изврше противнапад на непријатељ>а на положајима Сурдук-Шљеме-Орозја греда-Врана (к. 1.314) - Барјак-Црни врх (триг. 1.503). Цио дан развијале су се врло жестоке и упорне борбе. Баталлони су извршили по неколико јуриша или напада у позадину непријатељ>а. Многи борци су се истакли храброшћу и одлучношћу. Из 1. батаљонато су били: замјеници командира чета Мустафа Халиловић и Цемал Бећировић, десетари: Мустафа Кочић, Мустафа Кеврић и Ахмет Јогунчић, пушкомитраљесци: Мухарем Џамбић, Нурија Халиловић, Касим Табаковић и Хусо Човић и борац Алија Црногорчевић. Посебно се истакла 1. чета 2. батаљона, која је, на челу са својим командиром Кадријом Абдурахмановићем, у борби прса у прса иетјерала непријатељ>а с положаја. Том приликом командир је сам убио неколико непријатељских војника и под ватром извукао једног свог рањеног борца.¹⁰⁷) Ту је пао и Садик Делић Еђел, економ чете. Као скојевац тражио је да му се допусти да иде у борбу. У првом окршају покосио га је њемачки рафал.¹⁰⁸)

Захваљујући таквом пожртвовању, 1. и 2. батаљон су потисли непријатељ>а са положаја. Међутим, 4. батаљон није успио, и поред неколико напада, у којима су се овог дана истакли нарочито десетари Мехмедачија Карић и пушкомитраљесци Фахрудин Махмутбеговић¹⁰⁹) и Ивица Зовко,¹¹⁰) да збаци непријатељ>а с Вране. Око тог положаја вођена је блиска борба. Све погинуле и ран>ене није било могуће изнијети. Неки од њих су пали у руке непријатељу. Мустафа Табаковић, борац 4. батаљона, тешко рањен, борио се до посл>едњег метка а онда је активирао бомбу и убио се да га »вражијаци« не би заробили. Тог дана долазило је до мијешања чета 4. батаљона са непријатељ>ем. У њима је било неколико бораца који су се раније налазили у 369. њемачкој дивизији, против чијих дијелова су се садаборили. Због тога је било довикивања, међусобних псовки и покушаја обмана. У том поел>едњем непријатељ је имао успјеха. Окрио је наше знаке распознавања па је на превару ухватио двије патроле, једну која је ишла у извиђагве и другу која је носила храну на положај. Једну од њих, којој је водич била сел>анка из села Врховина, непријатељ је стријељао, а жену силовао, убио и оставио голу на положају. То нису била једина звјерства војника њемачке 369. дивизије. На погинулом пушкомитраљесцу Смаилу ..., родом из села Пурачића, наложили су ватру.¹¹¹) По-

105) Зборкик НОР-а. ГУ/19, док. бр. 59.

106) Сјећање Ибрахима Лојића.

107) АВИИ.к. 1112. бр. рег 1/1.

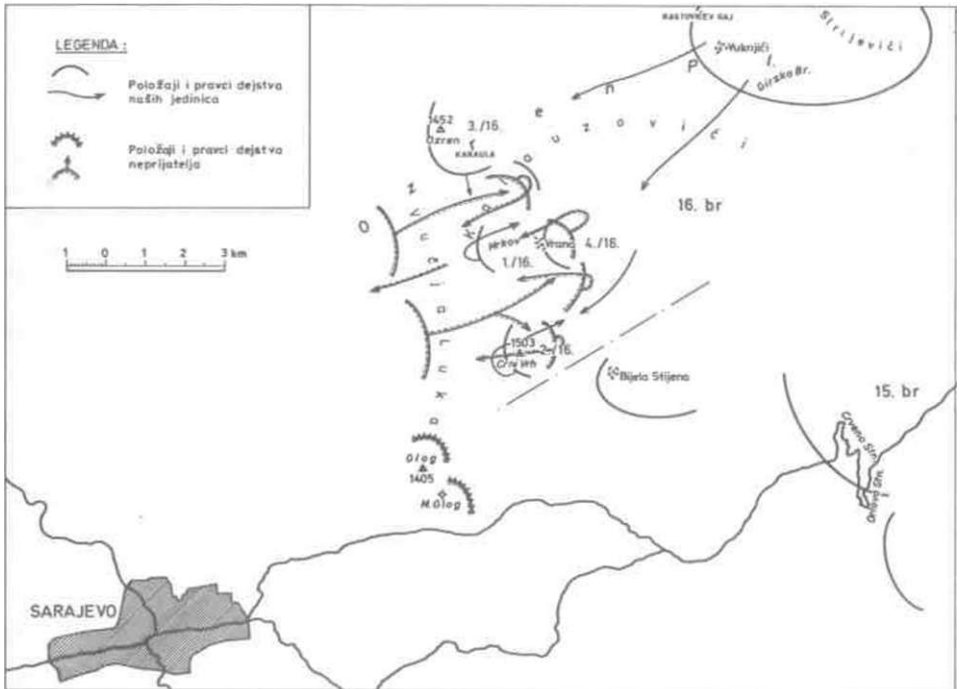
108) Сјећање Галиба Хамидовића.

109) Фахрудин Махмутбеговић био је тешко рањен у главу: сва вилица му је била разнијета. И у таквој ситуацији је изнио свој гтушкомитрал>ез. Умро је три дана касније. Види: Р. Петовар, цит. д., стр. 263.

110) АВИИ.к. 1112. рег. бр 1/1.

111) Сјећање Галиба Хамидовића. Салиха Џамбића и Раифа Вркића.

BORBE NA ROMANIJI U PRVOJ POLOVINI NOVEMBRA 1943. GODINE

Skica br. 5

држани јаком артиљеријском ватром с Глога, Нијемци су задржали тај положај до пада мрака.¹¹²⁾

Овог дана су јединице бригаде имале знатне губитке: 12 мртвих и 16 тежих и лакше рањених, међу којима су била два командира, заменик командира и заменик политичког комесара чете. По пројекцији Штаба Бригаде непријатељ је имао 20 мртвих. У току борбе уништена му је комора од 7 коња са материјалом за успостављање телефонских веза.¹¹³⁾

Ради одбацивања непријатеља с Вране, Штаб Дивизије употребио је дио своје резерве - два батаљона 6. босанске бригаде, који су са 3. баталјоном 16. муслиманске бригаде 10. новембра попустили положајима на Врани. Али Нијемци су се већ били повукли.¹¹⁴⁾ На напуштеним положајима оставили су дио опреме (чизме, порције и сл.) коју су минирали. Исто тако су минирали и један број лешева погинулих бораца Бригаде. Тако је погинуо Џемал Дедић, родом из Модриче. Написао је на једне њемачке чизме и, кад их је узео, мина га је убила.¹¹⁵⁾ Наредне ноћи упућена је 2. чета 4. батаљона у демонстративни напад на В. Глог (триг. 1.405), једну од доминантних тачака у непријатељској одбрани Сарајева, удаљеној 7 км ваз-

112) Зборник НОР-а, ГУ/19. док. бр. 59.

113) Исто.

114) Исто.

115) Сјећање Раифа Вркића.

душне линије од центра града. Чета се провукла кроз непријатељски распоред и упала у ровове.

То је присилило Нијемце да хитно упуте појачања на тај положај. Међутим, извршивши задатак, чета се без губитака вратила у састав баталона.¹¹⁶⁾

Анализирајући протекле борбе, Штаб Дивизије процијенио је да ће непријатељ у наредном нападу, пошто је увидио да је положаје на Црвеној и Орловој стијени тешко заузети - покушати да продре на Гласинац преко положаја на десном крилу дивизијског распореда. Због тога је извршио прегрупацију јединица на тај начин што је скратио одсјеке одбране 16. и 15. бригади, а на десно крило поставио 6. босанску бригаду без једног баталона, који је задржао у својој резерви."¹¹⁷⁾ Према тој одлуци 16. бригада је заузела положаје на простору: Бијела Стијена - Врана - Врховине са циљем затварања праваца који изводе у село Калаузовићи. На њима је дочекала слиједећи напад непријатеља.

Нови напади Притисак 17. дивизије на источни сектор спољне одбране Сарајева узнемиравао је непријатеља, поготову када су се и на јужним прилазима града појавиле јединице 27. дивизије НОВЈ.¹¹⁸⁾ Припремајући се за зимске операције у Југославији, њемачко командовање је оцијенило да је за њих нарочито опасна ситуација у источној Босни.¹¹⁹⁾ Затосу нагабови 5. СС-корпуса и 369. дивизије одлучили да послје неуспјелих напада у првој половини новембра обнове с јачим снагама напад на 17. дивизију НОВЈ.¹²⁰⁾

У међувремену је непријатељ продро у Тузлу (11. новембра) и овладао њеном непосредном околином. У Штабу Корпуса и штабовима дивизија то је оцијењено као припрема за још активније дјелство непријатеља у источној Босни. Зато се очекивало да би нешто слично могао урадити и у рејону Сарајева, било да покуша продор ка Вишеграду и Власеници или, пак, према Калиновику.¹²¹⁾

У то вријеме 17. дивизија била је развијена на фронту од села Висојевице до врха Романије (у дужини од преко 22 километра) и удаљена од источне и сјеверне ивице Сарајева 10 до 15 км ваздушне линије. У центру њеног распореда, од Озренске паљике (к. 1353) до села Бијела Стијена, на фронту од око 7 км, налазила се 16. муслиманска бригада. Десноод ње је била 6. босанска, а лијево 15. мајевичка бригада.

Средином новембра, иако је било одјужило, на простору који је бранила 17. дивизија временски услови су били тешки: снијег је био доста дубок и расквашен, што је отежавало живот јединица које су у већини биле

116) СјеНање Ибрахима Лојића

117) Глиго Мандић, цит. д., стр. 73.

118) Зборник НОР-а, ГУ/19, наређење 3. домобранског зборног подручја од 15. XI 1943, док. бр. 161

119) Ослободилачки рат, 2, стр. 12-13

120) У цит. д. Глиге Мандића (стр. 75) оцијењено је да је непријатељ у том нападу (20-22. XI 1943) имао та циљ да се пробије преко Озрена за Гласинац и да изманеврише Црвене стијене. Мало је вјероватно да је њемачко командовање тада имало такву намјеру, јер би њом открило припрему за предстојећу офанзиву.

121) Зборник НОР-а, 1У/19, наређење Штаба 27 дивизије од 19. XI 1943, док. бр. 82.

смјенгене у бајтама. Шеснаеста бригада је у предњој линији развила три баталона, с тим што је тежиште одбране имала на десном крилу, гдје су били фуписани 4. и 2. батаљон. На лијевом крилу налазио се 1, а у резерви 3. баталон у селу Кадаузовићима, гдје је био и Штаб Бригаде с приградским јединицама.¹²²⁾

У то вријеме Бригада је, као и цијела Дивизија изводила активну одбрану. Свакодневно су упућивани елабији дијелови (од десетине до чете) у извиђања **ИШ** у препаде на њемачке, усташко-домобранске и четничке јединице пред фронтом Бригаде. Циљ тих активности био је да се не само благовремено открију намјере **непријатеља** него и да се вежу његове снаге како би му се спријечили маневри било према 27. дивизији (јужно од Сарајева) или, пак, према дивизијама 1. пролетерског и 5. корпуса (у долини Лашве, према **1** авнику, и у долини Неретве, између Коњица и Јабланице).

Такође је и непријатељ вршио испаде и палио села до којих би догшао, с намјером да тим пустошењем отежа живот нашим јединицама и народу.¹²³⁾

Да би паралисао активност 17. дивизије, Штаб њемачке 369. дивизије планирао је да је јаким нападом потисне с њених положаја и да тако добије слободне руке у припремама својих снага за предстојећа офанзивна дјелства из Сарајева. Зато је главни удар управо на 6. босанску и 16. муслиманску бригаду с циљем да овлада њиховим положајима и тако поуздано обезбједи простор око друма који из Сарајева води на Романију и даље у унутрашњост источне Босне.

За тај подухват је употребио један свој пук, ојачан усташким и домобранским јединицама. Правац наступања, које је почело 20. новембра, био је на споју 6. босанске и 16. муслиманске бригаде. Нападу је претходила јака артиљеријска припрема, јача него у претходним нападима. Тог и наредног дана вођене су најјаче борбе током новембра 1943. године на подручју Романије. Међутим, о њима смо нашли мало извора. Сачувано је свега неколико наших докумената. Чедо Миндеровић је о тим борбама у свом ратном дневнику записао: »... Око 9 часова ујутро, као обично, отпочела је борба, апи борба на свим положајима, дуж цијеле линије фронта, од Црвених стијена до Висојевице. Цио дан су тукле хаубице и бацачи. На нашем десном крилу, од Шесте, Нијемци су **успјели** да се пробију -Шестасе помјерилаближекаОзрену.... Висојевица, у којој су боравили дијелови Шесте, гори...«¹²⁴⁾ Такође, и сјећања учесника постала су уопштена. Због свега тога нисмо успјели извршити реконструкцију дјелстава како по батаљонима тако и Бригаде као **цјелине**. Међутим, сачуван је чланак Радомира Миловановића Лалета о тим борбама и један дио његовог текста може бити илустрација о њиховом обиму и жестини.

»... 20. новембра освануо је батаљон у киши и снијегу. С југа је духао вјетар, потоци набујали. Грмљавина се помијешала са детонацијом топовских бацачких граната... На сектору Врана - Караула сукобили се и су-

122) Радомир Милонаовић Лале, чланак Врана - Караула - Озрен, објављен у Бригадиом листу 16. муслиманске бригаде 21. IX 1944, и сјећање аутора

123) Чедомир Миндеровић. За Титом. Народна књига, Београд, 1959. стр. 338

124) Исто. стр 338-9

дарили народни борци - осветници и народни непријатељ - Нијемци и усташе. Води се борба на живот и смрт. Јечи планина од топовске рике. Бацач не да ни дахнути, шарци косе...

»Непријатељ се са јаким снагама концентрисао на линији Кулина-Хан-Језеро са задатком да потисне нашу VI и XVI бригаду са линије Врана, Караула-Озрен. Баталјони и чете су на положајима... Чују се прве вијести са Карауле. Непријатељ је одбачен и није му успјело да се пробије на Озрен... II и IV баталјон жилаво бране Врану. Само кркла и грми.

»Били смо сигурни у своју снагу. Цијенили смо своје »збројовке«, уживали смо у експлозији граната и наше артиљерије (ради се о дивизијској батерији, примј. аутора)... 20. новембар пролази, мрачи се топовском и бацачком ватром. Ломе се високе јеле на поносној Врани, диже се камење и земља.

»Ноћ нам је прошла уз ватру, на расквашеној земљи, уз испрекидане рафале шарца и понеку експлозију граната и мина...«

»Зора нас је затекла на положајима... Брзи свитак (евитање, напом. аутора) одјекнуо је брзом артиљеријском паљбом. Стабла су се рушила. Камење и земља, помијешаи, засипали су нас. Артиљеријека ватра трајала је до 11 сати. Врана и Караула су јечале... Пјешадија је пошла напријед, мислила су да су сигурни, али су се жестоко преварили. Браниоци Вране дочекали су их, засули својом пламеном ватром и тјерали их на траг. С другог краја, од Озрена и Карауле, повукли су се швапски пацови, оста-**В**лхајући за собом гомилу лешева. 21. новембар је дан славе, дан када су наше - 6. босанска и 16. муслиманска још једном положили свој испит«.¹²⁵⁾

Нисмо нашли податке о **непријатељевим** губицима. Чедо Миндеровић, члан политодјела Бригаде, записао је следеће: »23. новембар... камионима су Немци извлачили мртве и рањене са Вране, Карауле, Висојевице«.^{2в)}

О тим окршајима Штаб 3. корпуса писао је 10. децембра 1943. Врховном штабу слиједеће:

«... у току 20. и 21. (новембра, примј. аутора) вођене су жестоке борбе са непријатељем који је наступао у 5 колона према 6. босанској и 16. муслиманској бригади... У току ових борби непријатељ је претрпио следеће губитке: 78 мртвих и 81 рањених, губици 17. дивизије; 17 погинулих и 50 рањених, већим дијелом од артиљерија и бацача«.¹²⁷⁾

Од тада на фронту Дивизије наступило је затишје, уз јаку обострану извиђачку и патролну активност.

Морално-политичко стање Бригаде	Средином новембра 1943. навршавала су се два мјесеца борбеног живота 16. муслиманске бригаде. Она је тада имала 628 бораца и старјешина (од тога 40 другарица) а од наоружања: 1 противтенковски топ 37 мм, 3 минобацача 82 мм, 5 митраљеза, 25 пушкомитралеза, 12 машинки, 533 пушке, 210 бомби и довољно муниције за готово сва оружја. У ње-
---------------------------------	---

125) Бригадни лист 16. муслиманске бригаде, 21 IX 1944.

126) Чедомир Миндеровић, ц. д., стр. 338-9.

127) Зборник НОР-а, ГУ/20, док. бр. 78.

Штаб 16. муслиманске бригаде септембра 1944. године.

ном саставу тада је било 12 јахаћих и 80 товарних коња.¹²⁰⁾ Дотог времена она се развила у бригаду НОВЈ у којој су, по оцјени Штаба 3. корпуса, постигнути завидни резултати у политичком и војничком сређивању и учвршћењу јединица. У извјештају Врховном штабу, од 23. XI 1943. године, Штаб Корпуса је навео између осталог и сљедеће: «... Младе, новоформиране бригаде (16. муслиманска, 17. мајевичка, те 3. и 4. војвођанска бригада) спеообне су данас за извршење и тежих оперативних задатака, **захваљујући** добром, оданом и пожртвованом руководећем кадру тих бригада. Нарочито се у том погледу истиче 16. муслиманска бригада...»¹²⁹⁾

Схватајући војно-политички значај Муслиманске бригаде, Штаб 17. дивизије сматрао је да је њено морално-политичко и војно учвршћење један од његових главних задатака.¹³⁰⁾ Свакако су и кадрови и партијска организација у Бригади на исти начин прилазили том захтјеву.

Штаб Дивизије водио је рачуна о попуни 16. муслиманске бригаде кадровима. У октобру и почетком новембра су попуњена упражњена мјеста замјеника команданта и замјеника политичког комесара, као и обавјештајног официра Бригаде, а са средњег партијског курса (који је одржан при Штабу 17. дивизије) у Бригаду је упућено шест друтова за партијско-политичке руководиоце: Иван Фелнер је постављен за руководиоца СКОЈ-а у Бригади, Никола Маетилица за политичког комесара 2. бжтољона, Ис-

128) Зборник НОР-а, IУ/19, прег. чедбројногетан, ајединица 3. корпусана дан 20. И 1943, док. бр. 85.

129) Зборник НОР-а, ГУ/19, док. бр. 100.

130) Зборник НОР-а, К/4, док. бр. 96

мет Тробрадић и Ћамил Казазовић за замјенике политичких комесара 3, односно 4. баталјона а Ремзија Пехлинановић и Ахмет Ђонлагић за политичке комесаре чета у 1. и 3. батаљону.¹³¹⁾ На партијско-политичком савјетовању у Дивизији, почетком новембра, један од закључака је био да се у 16. муслиманску бригаду (из 6. босанске и 15. мајевичке бригаде) упути још око 20 партијско-политичких руководилаца и старих бораца чланова КПЈ.¹³²⁾ Да би се ојачао партијско-политички рад, у Бригади је у октобру именован политодјел.

Попуном Бригаде искусним кадровима, и приликом формирања, о чему је већ било ријечи, и касније, она се војнички брзо оспособљавала. Стари ратници су у њене јединице донијели богато искуство прекаљених бригада и она је релативно брзо то усвојила и испољила у протеклим борбама за Тузлу и Вареш и на Озрену и Романији.

Од тих првих дана командовање у Бригади се заснивало на колективном одлучивању о свим битним питањима борбе и живота јединица и на активном ангажовању руководећих кадрова у спровођењу одлука. Правило је било и остало до краја рата у Штабу Бригаде и штабовима батаљона да се поједини њихови чланови упућују у оне баташоне, односно чете који су имали значајнију улогу у извршењу задатака или су, пак, имали самосталне задатке. Тај непосредни додир и утицај није спутавао слободу иницијативе штабова батаљона, односно команди чета. Напротив, успостаљало се јединство акције и обезбјеђивао позитиван утицај на развој и оспособљавање кадрова.

Међутим, процес обликовања политичког лика јединица Бригаде захтијевао је више времена. Састављена је била од бораца од којих су многи прије доласка у њене редове били партизани по више мјесеци или припадници или симпатизери НОП-а, а мањим дијелом и од оних који су били у непријателским формацијама (милицији, домобранима и њемачкој 369. «вражијој» дивизији).¹³³⁾ Партијској и скојевској организацији и партијско-политичким радницима је требао времена да политички уобличи чете и батаљоне. поготову у условима сталних покрета и борби.

У новембру је партијска организација у Брш-ади имала 20 ћелија, у којима је укупно било 106 чланова и 41 кандидат за члана КПЈ. По социјалном саставу око 30% чланства су били радници, преко 20% интелектуалци, студенти и ђаци, а остали су потицали са села, Скојевска организација имала је активне у свим четима и бројата је укупно 120 чланова.¹³⁴⁾ Према томе, у Бригади је у то вријеме било близу 270 комуниста или више од трећине њеног састава. Мада је дио њих, нарочито чланова СКОЈ-а, био идеолошки још недовољнообразован,¹³⁵⁾ чланство КПЈ и СКОЈ-а било је

131) АВИИ, к. 407. бр. рег. 8/1-3.

132) Зборник НОР-а, ЕХ/4, док. бр. 96

133) У извјештају замјеника политичког комесара 16. бригаде ЦК КПЈ и Обласном комитету КПЈ за иегочну Боснуод28. XI1943. дати су другачији подациосаставуБригаде. Нашу оцјену смо дали на основу других извора (види Зборник ГУ/19, док. бр. 100 и ГХ/4. док бр. 96). сјећана руководећих кадрова Бригаде и према подацима из регистра.

134) Цит. извјештај замјеника политичког комесара 16. бригаде од 28. XI 1943.

135) У извјештају Бригадног комитета СКОЈ-а од 1. XII 1943. са доста критике и самокритике се говори о раду скојевске организације у Бригади. Највише се истиче њено несналажене, кашњене у односу на догађаје и сл. (Истор. архив, Тузла, бр. 206/11) Свакако су те оцјене дијелом тачне, али исто тако и нерелне јер скојевска организација није могла нити је требало да има већу улогу него што ју је имала - Напомена аутора.

политички сасвим мотивисано и одређено за циљеве КПЈ. Као и у другим јединицама НОВЈ, организације КПЈ и СКОЈ-а биле су главна кохезиона и усмјеравајућа снага Бригаде.

У политичком дјеловању партијска и скојевска организација у Бригади биле су окрепљене својим јединицама и према становништву у крајевима гдје је Бригада пролазила и водила борбе. Као и у осталим јединицама, у редовну праксу ушле су четне конференције о борбеним задацима (прије поласка на њихово извршење и после извршења), као и о ванредним догађајима, значајним за чету, веће јединице, и, наравно, за НОП као цјелину. У прва два мјесеца посебне нагоре су улагали политички комесари и политички уздигнутији комунисти на објанпвавању линије НОБ-а, развоја рата и револуције у Југославији, улоге КПЈ и СКОЈ-а, мјеста Босне и Херцеговине у новој Југославији, положаја Муелимана, значаја братства и јединства народа Југославије и Босне и Херцеговине, итд.¹³⁶⁾

Таквим радом учвршћивало се политичко јединство Бригаде, градио лик бораца и оспособљавале су се јединице за извршавање борбених и политичких задатака.

Иако су услови били тешки, због сталних покрета и борби на планинском земљишту, у Бригади се настојало да се развије што богатији културно-просвјетни и забавни живот. У свим четама су образовани културно-просвјетни одбори, чији се садржај рада састојао у организовању огњемењавшва дијела бораца, припремању приредби, логорских ватри, издавању зидних и цепних новина, стварању и увјежбавању хорова и сл.¹³⁷⁾ Носиоци културно-просвјетног рада у јединицама су били чланови СКОЈ-а.

Тај интензивни политички и културно-просвјетни рад није био прекинут у условима боравка на Романији, када су готово све јединице живјеле на полагајима покривеним снијегом, у бајтама и појатама.¹³⁸⁾

Све је то учвршћивало морално-политичко стање у Бригади. У извјештају политичког комесара 17. дивизије Обласном комитету КПЈ за источну Босну од 5. новембра 1943. године између осталог је наведено да су у 16. муслиманској бригади »... борбеност и морал на приличној висини и што је нарочито потребно истаћи да из ове бригаде није било још дезертерства.¹³⁹⁾ Све досадашње задатке ова је Бригада успјешно извршавала а у задњој борби са Нијемцима код села Вране њени борци јуначки су се држали. Око 35 бораца било је избачено из строја у овој борби, али то није утицало на елаблење морала и борбености бораца у овој бригади...«¹⁴⁰⁾

Као што је већ говорено, Бригада је упоредо са интензивним политичким животом у својим јединицама имала посебан задатак да политички дје-

136) Сјеканџе аутора.

137) Игто и цит. извј. Бригадног комитета СКОЈ-а од 1. XII 1943.

138) Исто.

139) Каеије је био јелан покушај петорице бораца и) 1,2. и 4. бата/шна. Тај покуншј је откривен и бригадни ратни војни суд осудио је 25. XI 1943. двојицу бораца на смрт а тројницу -ослободио. Казна је извршена (АВИИ, к. 1112, бр. рег. 2-2-1).

140) Зборник НОР-а, IX/4, док. бр. 96. Родољуб Чолаковић. Записи из ослободилачког рата, књига 1, стр. 733-68.

лује у народу куда ее кретала и борила. О том дјелопану у рејонима Озрена (код Добоја) и Варешу већ је било говора. Доласком на Романију, нарочито је било значајно да се њен састав исправно постави према становништву у селима, гдје су биле распоређене јединице.

Од лета 1941. до пролѐна 1942. године на проетору Озрена, Вране, Врховина и Калаузовића биле су јединице Романијског НОП одреда. У њима су пречетнички расположени појединци крајем априла 1942. године извршили гуч и ставили их под своју команду.¹⁴¹⁾ Терором и на друге начине они су успјели да дио становништва вежу за себе и окрену га против НОП-а. Зато јединице 17. дивизије, посебно 16. муслиманска бригада, у почетку нису биле добро прихваћене од стране дијела народа на Романији. У неким селима мушкарци су избјегли у околне шуме, па су наше јединице сачекинали само жене и дјеца. Вође четника у том крају су покушавале да долазак 16. муслиманске бригаде искористе ради мобилизације својих истомишлџника и јединица у борби против НОВЈ. Они су се посебно окомили на 16. бригаду. Користили су се њеним присуством да подгријавају и заоштравају мржњу према Муслиманима и НОП. У том смислу су издали и неколико летака и прогласа.¹⁴²⁾ Збогтога је она имала више борби против четника него друге бригаде 17. дивизије. Међутим, успјеси бригаа у борбама против Нијемаца и усташа били су снажан аргумент у сузбијању четничког утицаја и националистичке пропаганде међу српеким становништвом.¹⁴³⁾ Брижљив и исправан политички став 16. муслиманске бригаде допринио је да се једна четничка група стави под команду Романијског НОП одреда.¹⁴⁴⁾

На Романији су све команде, од Штаба Бригаде до чета, и партијска организација посебну пажњу поклањале збрињавању, исхрани и смјештају бораца. Ти су крајеви током рата знатно опустошени и економски истрашвени. Могућности снабдијевања јединица биле су ограничене. У неким случајевима, под утицајем четничке пропаганде, становништво је склањало стоку и животне намирнице у шуме и тако избјегавало да, по разрезу народноослободилачких одбора, даје свој допринос за снабдијевање јединица. Зато је тежиште снабдијевања, нарочито хлџебом, било из корпусних магацина (у Шековићима и др.). Способни интенданци, којих је Бригада имала за цијело вријеме рата, сналазили су се на разне начине да употпуне увијек оскудне оброке исхране. У сагласности с политичким комесарима и НО одборима вршили су реквизицију код породица чији су укућани били у непријатељским редовима,¹⁴⁵⁾ одлазили су у околне нлуме и трагали за скривеном стоком и храном,¹⁴⁶⁾ вршили размјену (соли, сирових кожа и сл. за брашно, кромпир и др.). Посебни напори су

141) Родољуб Чолаковић, Загши из оелободилачког рата, књига 1, стр. 733-68.

142) Салим Ђерић, Година даиа XVI муслиманске бригаде. Бригадни лист 16. муслиманске бригаде, 21. IX 1944.

143) Зборник НОР-а, IX/4, док. бр. 96.

144) Исто. (То јебила група Љубана Нешковића, која дотада није водила борбу против наших једингаф).

145) Зборник НОР-а, IX/4, док. бр. 96.

146) Тако је, на примјер, интендантЗ. баталлна Бедрудин Макић нашао у селу Калаузовићи један велики тран у коме је било доста кромпира. Када је тражио од одборника да баталлну додијеле кромпир, одговорили су да га више нема у селу. Он је рекао да је добио справу по-

улагани да сви борци имају обућу и чарапе. Преко организација УСАОЈ-а и АФЖ било је организовано плетење чарапа, рукавица, цемпера и др. за јединице.

БРИГАДА У ВРИЈЕМЕ ЊЕМАЧКЕ ЗИМСКЕ ОФАНЗИВЕ

Офанзива снага НОВЈ у источној Босци, која је почела у другој половини јуна 1943. године продором групе дивизија под командом Врховног штаба и трајала, са краћим прекидима, све до почетка новембра, донијела је крупне војно-политичке резултате. Цијела источна Босна, сем Сарајева и Брчког и уског појаса у долини Босне, била је ослобођена. Постигући такве резултате у једној области у центру Југославије, која је тада била повезана са ослобођеним подручјима Санџака, Црне Горе и Херцеговине, на стратегијски важним комуникацијским правцима и у важним индустријско-рударским рејонима, на граници Србије, НОВЈ је снажно развила и учврстила своју оперативну основицу за наредна офанзивна дјјства у источним крајевима Југославије.

Све је то присилило непријатеља да источној Босни поклања све већу пажњу. Већ од почетка новембра 1943. године окупаторске и квислиншке снаге предузимају активна дјјства (од Брчког, Добоја и Сарајева) с циљем да предузму иницијативу. Послије заузимања Тузле (11. новембра) то им дијелом полази за руком.

Та и дјјства у другој половини новембра су, у ствари, била једна врста припрема за предстојећу офанзиву непријатеља. Планове за њу Нијемци су разрадили 7. новембра, на састанку штабова корпуса и дивизија у штабу 2. оклопне армије.¹⁴⁷) Идеја непријатеља је била да са јаким снагама¹⁴⁸) образује тзв. загтречну линију дуж друма Сарајево - Хан-Пијесак - Власеница - Сребреница и даље ријеком Дрином до Вишеграда и да наступујући са 7. СС-дивизијом из Херцеговине и 1. брдском дивизијом из Санџака потисне наше снаге из тих крајева у »жотао« сјеверно од линије Вишеград - Пале и ту их разбије и уништи.¹⁴⁹)

Губитак Тузле и долине Спрече отежао је снабдијевање јединица 3. корпуса и прекинуо мобилизацију нових бораца у јединице НОВЈ. Зато је Штаб 3. корпуса намјеравао да поново ослободи Тузлу, па је почетком децембра, управо када је почињала непријатељева офанзива, предузео префупацију снага и помјерање 17. дивизије ради остварења те намјере.¹⁵⁰)

моћу које може тачно утврдити гдје се напази еквивалентна храна. Попео се на бацу, извадио компас и рекао у ком правцу се надази скривени кромпир. Одборник је сдегнуо раменима и невољно пошао са њим. Претходне ноћи пао је и снијег и они су, пртеки га до кољена, стигли до скр. теног трана. Када је МакиК био ту код трапа, извадио компас и насумице показао на шумарак и рекао да се тамо налази и скривена стока и мрс, одборник му је рекао: «Добро, добиКеш јуне или јуницу» (СјеКање аутора).

147) Ослободилачки рат, 2, стр. 11-14.

148) Дијелови 369. легионарске дивизије, 1. ловачки резервни и 92. моторизовани пук, ди-Јелови 187. резервне пјешадијске дивизије, 901. моторизовани пук и дијелови бугарске 24. дивизије и квислиншке (домобранеке, усташке и четничке јединице).

149) Ослободилачки рат, 2, стр. 14-16. Непријатељ је ту операцију назвао: КутелГхциц (Ки-веННг) - лоптаста муња.

150) Исто.

Очигледно, Штаб 3. корпуса и штабови дивизија нису благовремено шк-рили припреме непријатеља за офанзиву.¹⁵¹⁾

Ослобођење
Сладња

Офанзивна дјејства непријатеља почела су у источној Босни 3. децембра из Тузле, Цапарди и Зворника ка Кладњу и Власеници.¹⁵²⁾

У то вријеме 16. муслиманска бригада је била на Романији, на положајима Бијела стијена - Врана - Врховине - Калаузовићи. Послије борби у другој половини новембра дошло је до затишја. Само је непријатељева артиљерија повремено била активна. Јединице Бригаде су вршиле испаше и краткотрајна узнемиравања непријатеља.¹⁵³⁾

*им је почело наступање њемачких снага према Кладњу и Шековићима, Штаб 3. корпуса је наредио да се ка Кладњу упути 15. мајевичка бригада са сутрадан (4. децембра) да ка Власеници хитно крене и 6. боеанска бригада.¹⁵⁴⁾ Одласком главнине Дивизије, 16. муслиманска бригада је проширила свој фронт, а 5. децембра и она је добила заповијест да, по смјени од стране 17. мајевичке бригаде 27. дивизије, крене ка селима Шахбековићима. Бијеле Воде и Педише. а одатле, преко Соколца, за Власеницу.¹⁵⁵⁾

Осјетивши наше гткрете, непријатељ је на подручју Романије појачао његову и извиђачку активност. Изгледа, открио је смјену јединица 16. муслиманске и 17. мајевичке бригаде па је наше положаје ставио под јаку артиљеријску ватру.

Прихвативши дивизијску болницу, 16. муслиманска бригада је у два ешелона. изјутра 6. децембра, кренула преко Соколца друмом ка Хан-Пијеску. Тек што је одмакао око два километра други ешелон су напала два непријатељева авиона типа »рода«. Задржали су га пшш чаеа.¹⁵⁶⁾ У току покрета Штаб Дивизије је оријентисао 16. бригаду ка Кладњу, ради напада на непријатеља који је нродро у то мјесто.¹⁵⁷⁾ Она је 8. децембра стигла на **проетор** села Жеравице и Петровићи на којој је затворила пракац према Олову и вршила припреме за напад на непријатеља у Кладњу.¹⁵⁸⁾

Уш 5. децембра на непријатеља у Кладњу (дијелове немачке 187. резервне дивизије и милицијске јединице) нападала је без успјеха 15. мајевичка бригада. У међувремену су те немачке снаге кренуле за Олово. па је у Кладњу оетало, према нашим подацима, 500-600 милиционера са 10 пушкарницама. За напад на непријатеља у варошици Штаб 16. муслиманске бригаде је ангажовао три баталона (1, 2, и 3) а 4. баталон са про-

151) Глиго Маилић, цит д., стр. 84.

152) Ослободилачки рат, II, стр. 19

153) Зборник НОР-а, ГУ/20. док бр. 21 и 77.

154) Исто.

155) Исто.

156) Јединице нису биле обучене ча борбу против авиона. Кад су се појавили, чете су се склониле у Јаркове поред пута. Пошто је земљиште било откривено, авиони су несметано обаснапи митралеском ватром по том ешелону. Погинуо је 1. а ршћена су 2 борца, док је 11 коња убијено. При крају напала. Адем... пушкарницама из 3. чете 3. баталона самоницијативно је отворио ватру и натјерао авион да се подигне (Сјећане аутора).

157) Зборник НОР-а. 1У/20, док. бр. 77.

158) Исто.

тивтенковским топом и минерском деетинином упутио је на положај Стапови. ради обезбјеђења напада из правца Живиница. Напад је извршен три колоне: десна, 1. баталн ојачан са четом 3. батаљона, нападала је Правцем Станови - Младово - Бушево - Плаховић, средна - 3. батаљон без чете, нападала је правцем Допасци - Градина (к. 865) - Престака, и лијева - 2. баталон, полазила је у напад такође од села Допасци преко Претаке и наступа у улијево од Вучинића (Види скицу бр. 6). У саставу 2. батаљона образована је минобацачка батерија. Нападу је претходила минобацачка припрема од 15 минута и дјеведесет митраљеза из састава батаљона.¹⁵⁹⁾ Када су поспије гога батаљони прешли у напад (у 7,15 часова 9 децембра), требало им је само сат и по борбе, у којој нису имати губитака. да ослободе Кладањ. Непријатеља посада повукла се ка Олову а ијелом у оближње шуме, одакле је наредних дана припуцавала на мање Јединице 16. муслиманске бригаде.¹⁶⁰⁾ Слаб отпор милиције дошао је дијелом и као резултат измијењеног односа муслиманског становништва према НОП-у. Раније 1941. године, кад су четници нападали Кладањ. милиционери су одсудно бранили сваку стопу земљишта, а сада, и поред непријатељеве офанзиве, послије не нарочито Јаког отпора, повукли су се испред наших снага. Знали су за коректан и хуман однос јединица НОВ и ПОЈ према народу. У то су се увјерили и раније, крајем јуна када су 2. и 4. пролетерска бригада заузеле Кладањ. И овом приликом јединице Муслиманске бригаде су показале пуно пажње и толерантности према становништву заузеле варошице. Тог дана био је муслимански вјерски празник - Бајрам - па је један број мјештана, када је завршена борба - кренуо на молитву у џамију. То је искористио политички комесар Бригаде. Мухидин Бегич, па је том скупу објаснио војно-политичку ситуацију у свијету и у земљи и значај братства и јединства народа Босне и Херцеговине и Југославије.¹⁶¹⁾

Ослобођене Кладња у вријеме непријатељеве офанзиве био је наш значајан оперативни усидеј, јер се тиме прекидала веза између њемачких снага у Тузли и њихових снага у рејону Олова и Хан-Пијеска које су образовале залречну линију. Зато је Врховни командант, маршал Тито, посебно похвалио 16. муслиманску бригаду.¹⁶²⁾

Непријатељ је брзо реаговао на губљење Кладња. Из Живиница је одмах пустио једну колону (4 тенка и 7 камиона пјешадије) с циљем да продре у варошицу. Сем тога, када је налад почео, стигла је и једна »рода«. Међутим, 4. батаљон је већ био изградио препреке од дебелих букових стабала на друму. које је штитио придодатим противколским топом и лјешадијском и митраљезском ватром. Иза препрека на друму у засједу је постављена бомбашка фупа. С њом је био политички комесар чете Мурат Приганица. Нешто позади, на једној узвишици, налазио се ватрени положај противтенковског топа гдје је био и Штаб батаљона. Главнина батаљона је распоређена бочно у односу на очекивани покушај напада непријатеља цестом. Када се њемачка колона појавила и пошла да склони преко реке, топовском ватром погођена су два тенка. Непријатељ је онда

159) Зборник НОР-а, ГУ/20. Заповијест Штаба 16. бригаде од 9. XII 1943. док. бр. 46

160) Зборник НОР-а, 1У/20, док. бр. 77.

61) Сјећање Азиза Рамића.

162) Похвалу је објавила и радио-станица »Слободна Југославија«.

Партизанско б\ре је било пратилац и јединица 16. муслиманске бригаде у јесен и зиму 1943/1944. године.

извршио напад нјешадијом, помогнутом натром из тенка, али је послије двочасовне борб\ био присиљен да се повуче.¹⁶³⁾

Наредних дана? 16. муслиманска бригада је остала у рејону Кладна. Док 15. мајеничка бригада није била заузела Живинице, непријатељ је из њих покушао (10. децембра) да с тенковима и пјешадијом продре у Кладањ. Долазио је испред п\прека на положајима Станови, отварао ватру из тенковских топова и послије ватре ојачаног 4. батаљона се повлачио.¹⁶⁴⁾ Тих дана су, такође, и дијелови разбијене милиције вршили препаде и узнемиравали (к\тале јединице Бригаде. Дежурне чете батал\она су претресле терен и т\срале непријатеља, који се, послије својих препада, брзо раст\рао ио шумама. Краткотрајно затишје икоришћено је за сређиван\е јединице и за политички \ад с народом у том крају, као и за учвршћење народно\хУ\ог\дилачких одбора и антифашистичких организација. Тих дана је у Бригади завршен и нижи партијски курс који је похађало око 20 слушалаца (чланова КНЈ).¹⁶⁵⁾

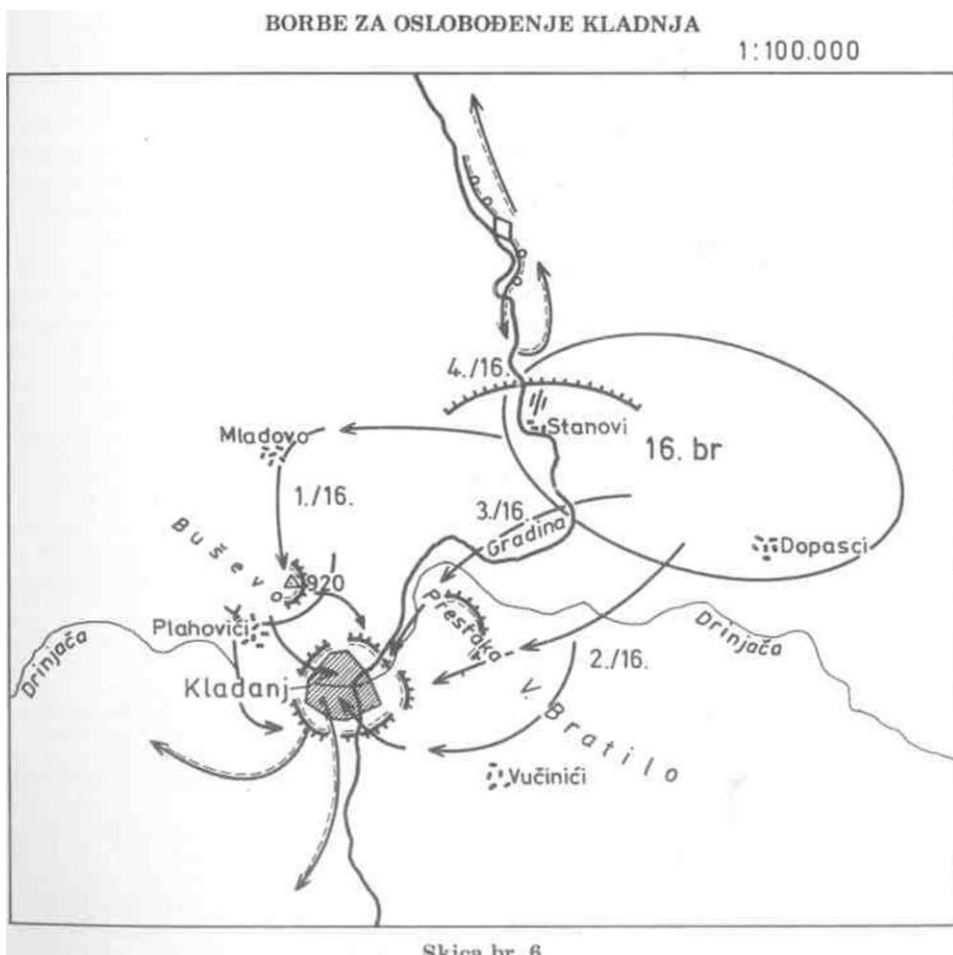
163) Зборник НОР-а, IУ/20, док. бр. 57 и 77, Сјећање аутора и Ибрахима ЛојиНа.

164) Исто.

165) Архив ЦК СК БиХ, извјештај политичког комесара 17. дивизије Обласном комитет\ за источну Босну од 10. II 1944.

Од Кладња
до Озрена

Прва операција непријатељске офанзиве у источној Босни завршила се оперативним неуспјехом по Нџемачке снаге. Успјешним дјејствима 17. дивизије на правцима Шековићи - Власеница (гдје су се истакле 6. босанска бригада и дијелови 15. мајевичкебригаде) и Живинице-Кладањ-Оповоономогућено је непријатељу да благовремено организује тзв. запречну линију. То је олакшало 5. и 27. дивизији НОВЈ и 1. јужноморавској бригади да се пробију из ширег рејона планине Деветака преко друма Власеница -Хш[^]-Пијесак - Соколац: прва - према Кладњу, а друга - ка Варешу и Брзи.^{16в)} После продора непријатеља на правцу Шековићи - Власеница, главнина 17. дивизије (6. и 15. бригада) помјерила се према долини Спрече ради обезбјеђења од Тузле. У том циљу је 15. мајеничка бригада 11. децембра заузела Живинице.¹⁶⁷⁾ Да би онемогућио непријатеља да поново

16в) Ослободилачки рат, 2, стр. 19-22

167) Глито Маидић. цит. д., стр. 92.

брзо успостави оперативно окружење око наших снага, Штаб 3. корпуса је, поред деконцентрације 5. крајишке и 27. источnobосанске дивизије, наредио да се и 17. дивизија, у случају јачег њемачког притиска од Тузле ка Власеници и Кладњу, усмјери ка Озрену.¹⁶⁸⁾ ВеН је 12/13. децембра по кренута 6. босанска бригада, а ускоро се у том правцу оријентисала и 15. мајевичка бригада.¹⁶⁹⁾

По одлуци Штаба 3. корпуса, 16. муслиманска бригада задржана је у ширем рејону Кладња.¹⁷⁰⁾ Дан каеније од почетка нове непријатељеве операције у источној Босни (18. децембар) Штаб 17. дивизије пренио је ту одлуку и наредио Бригади да се обезбиједи из праваца од Власенице и Олова.¹⁷¹⁾

И овог пута је Штаб њемачког 5. СС-корпуса намјеравао да окружи и уништи снаге 3. корпуса НОВЈ. План му је био да концентричним наступањем са комуникација Сарајево - Власеница и Добој - Тузла - Кладањ потисне 5, 17. и 27. дивизију ка долини Босне и да их уништи у средњој Босни.¹⁷²⁾

Чим су се испољила непријатељска дјелства, 5. крајишка дивизија је, по наређењу Врховног штаба, кренула из рејона Кладња ка долини Криваје и Раван-планини, тако да је у рејону Кладња једино остала 16. муслиманска бригада.¹⁷³⁾ Извиђањем је утврђено да се њемачке снаге припремају у селима Шековици и Стрмица. Да би се боље припремила за одбрану, Бригада је напустила Кладањ (гдје су остали само мањи дијелови) и заузела положаје: Јаворник - село Ноћајевици - село Ступари, на којима је затварала правце од Стрмице и села Бијелог Поља и из Ђурђевица.¹⁷⁴⁾ ВеН 19. децембра извиђачке патроле батаљона наишле су на непријатеља у селима Савици, Поповици и Акмечници. Због тога је Штаб наредио да батаљони заузму положаје Мајдан - Цебарска градина - село Насеоци - Јасичак (триг. 692) - Хан-Невренча. Сутрадан је једна непријатељска колона продрла из Тузле за Живинице, а друга из рејона Стрмице кренула јој је у сусрет преко Бијелог Поља и Цебара.¹⁷⁶⁾ У 9 часова, уз јаку артиљеријску подршку,¹⁷⁶⁾ непријатељ је са око 1.500 војника,¹⁷⁷⁾ прешао у напад на 16. муслиманску бригаду. Намјера му је била да је обухвати на поменутиим положајима и да продре према Кладњу. Послије петочасовне жестоке и упорне борбе¹⁷⁸⁾ Бригада се нашла у тешкој ситуацији. Једна

168) Ослободилачки рат, 2. стр. 23.

169) Глиго Мандић, цит. д., стр. 95.

170) Зборник НОР-а, ГУ/20, извод из кр. депеша 3. корпуса, док. бр. 180, стр. 581.

171) Зборник НОР-а, ГУ/20, Заповијест Штаба 17. дивизије од 19. XII 1943. док. бр. 106.

172) Зборник НОР-а, XII/3, наређење Команде 2. оклопне армије и заповијест команданта 5. СС корпуса од 18. II 1943, док. бр. 178 и 179.

173) Глиго Мандић, цит. д., стр. 96.

174) Историјат, стр. 9.

175) Зборник НОР-а, ГУ/20, заповијест 17. дивизије од 21. XII 1943, док. бр. 119.

176) Када је почела непријатељска артиљеријска припрема, једна граната је погодила кућу гдје се налазио Штаб 4. батаљона. Експлодирала је на крову, нико није погинуо ни био ранен, сви су истрчали напоље и били су гарави као оцачари.

177) То су били дијелови њемачке 1. брдске дивизије.

178) Непријатељ у свом извјештају каже да је послје нашег упорног отпора у подручју Лукавице - Грече - Цебара дос-тигао висове западно од цесте Живинице - село Зукњин.

н>емачка колона избила је у село Цебар, друга у Насеоке. Истовремено је непријатељ заузео Живинице и продужио наступање друмом. Тиме је угрозио пребациван>е 16. муслиманске бригаде Штџеко друма Живинице - Кладањ. Због такве ситуације Штаб Бригаде је наредио батаљонима да се одмах повлаче у правцу села Омазића, с оријентацијом датве ка Озрену.¹⁷⁹⁾

Продорима непријатељевих колона Бригада је била раздвојена на два дијела: Штаб Бригаде, приштапске јединице и 4. бататвон пробрили су се до села Омазића, а остали батаљони повлачили су се преко друма, између села Тарева и Ступара, на огранке Коњуха. Огог дана је Бригада имала 4 мртва, 8 ршвених а 10 бораца је нестало. Губици непријател>а нису познати. Једино су на бојишту нађена 2 мртва њемачка војника и 1 официр.¹⁸⁰⁾

Одбацивањем 16. муслиманске бригаде¹⁸¹⁾ западно од друма Живинице - Кладањ дијелови њемачке 1. брдске дивизије ушли су у Кладањ. Тиме је била успоставл>ена веза између њемачких дивизија (7. СС и 1. брдске) које су наступале ка долини Криваје.¹⁸²⁾

Бататнони 16. муслиманске бригаде који су се повукли на огранке Коњуха сутрадан су, без додира са непријател>ем, наставили покрет ка Озрену. Они су 22. децембра ухватили везу са Штабом Бригаде и 4. бататвоним и смјестили се на простору села Трештенице.¹⁸³⁾ Тог дана је непријатељ поново напао 16. бригаду и присилио је да се повуче у правцу села Горње Бријеснице, на Озрен, гдје се налазила главнина 17. дивизије.

Криваја Увече 22/23. децембра састачи су се, у селу Ораховици, на Озрену, штабови 3. корпуса и 17. дивизије. Анализом ситуације закључили су да непријатељ почиње нову операцију

179) Историјат, стр. 10.Зборник НОР-а, ГУ/20.заповијест Штабн 17. дишпијеод 21. XII1943, дневни извјештај Генералштаба НДХ за 21. и 23. XII 1943, док. бр. 119, 229 и 230

180) Исто. (Непријатељ у свом дневном извјештају наводи да је заробио 150. Тај податак је многоструко увећан, уосталом, као што је ненријатељ и радио када су у питању губици јединица НОВЈ). Тог дана је погинуо и Алосмвн Гопчић, борац2. чете 2. батаљона. Још прије рата припадао је напредном омладинском покрету и био један од организатора штрајка у Среднлј техничкој школи у Сарајеву, 1937. године. У НОВЈ је ступио марта 1943. У бини на Сутјесци заробл>ен је као борац 15. мајевичке бригаде. Пошло му је за руком да побегне и да поново ступи у јединице ИОВЈ у источној Босни. Због заробл>аван>а, по казни је дошао у 2. батаљон 16. муслиманске бригаде. Било му је стало да се борбом што прије рехабилитује. Тако је пред саму погибију позвао командира Селима Зелинчевића да види како се бори. Зелинчевић нам је саопштио дајетад видно да је Алосман убиодвојицу њемачких војника, али је и он убрзо био погођен. У 1. баталлну била је и његова супруга Ханка, која је тушлћем у НОВЈ заједно с мужем оставила једногодишњег сина у Брчком. Била је вриједна и активна скојевка па је у КПЈ примл>ена 15. децембра 1943. на естанку хелије 2. чете у Кладњу. Средином јануара 1944. попшула је као болничарка.

181) С н>ом се повукла и једна чета из 15. мајевичке бригаде, која је била одсјечена послие продора Нијемаца у Живинице (Видн: 15. мајевичка бригада. Војнонздавачки завод, Београд, 1974, чл. Ибрахима Мешковића - Од Романије преко Бетн>а до Живиница, стр. 286-7).

182) Глиго Мандић.цит. д.,стр.99. (Штаб3. корпуса је22. ХИупутиодешуВрховном штабу у којој, измсћу осталог, стоји: »Јединице XVII дивизије воде жестоке борбе код Кладва роди олакшања положаја V дивизије. Непријатељ активан и од Тузле. Код Живиница Вођена борба...«. Зборник НОР-а, ГУ/20, док. бр. 120, стр. 579.

183) Историјат.стр. 10. (Пошто нису имали везу са Штабом Бригаде, штабови Оа галона су се договорили да привремену команду над 1, 2. и 3. батал>оном преузме Садик Кадрушић, комаидант 3. батаљона. Сјећање Аси.ма Муџића, тада политичког комесара 1. батал>та).

и да му је циљ да иаше снаге набаци у долину Босне и да их ту уништи. Да би се избјегло веће груписање јединица у долини Криваје, куда је кренула и 5. крајишка дивизија, ријешили су да се 17. дивизија подијели у двије маневарске групе: озренску (6. источнобосанска, 1. јужноморавска и 18. хрватска бригада и Озренеки НОП одред), која је требало да се забаци у позадину непријатеља и да се послје тога упути ка Бирчу, и кривајску (15. мајевичка и 16. муслиманска бригада, Штаб Дивизије, припугапски дијелови и дивизијска болница), која је имала задатак да се пребаци преко Криваје и оријентише према Варешу (који су претходних дана заузеле јединице 27. дивизије) а одатле, касније, према Бирчу. Са кривајском групом кренуо је и Штаб 3. корпуса са својим позадинским дијеловима.¹⁸⁴⁾

Тако је кривајска група, оптерећена позадинским јединицама и великом болницом, упућена у слабо проходан и ријетко насељен крај, према коме су наступале главне непријатељеве снаге. Ријешено је да она цијела маршује у једној колони ка Криваји. У претходницу је одређена 16. муслиманска бригада, Пратећи батаљон Корпуса, а позадински дијелови требало је да се крећу позади ње; у заштитници је била 15. мајевичка бригада. Послије тога је у Штаб 17. дивизије позван командант 16. муслиманске бригаде и саопштена му је маршрута и дат задатак да послје преласка Криваје, код села Мечићи, продужи на простор села Жиоке, Бајвати, Жубер и Волујак.¹⁸⁵⁾

Пошто о преласку Криваје постоје различити прикази и оцјене догађаја, извршили смо њихову реконструкцију на основу доступне грађе, консултације једног броја учесника (посебним разговорима и на једном састанку), разговорима са једним бројем мјештана из села Подволујак који су били свједоци тог догађаја и изласком на земљиште гдје је извршен прелаз.¹⁸⁶⁾

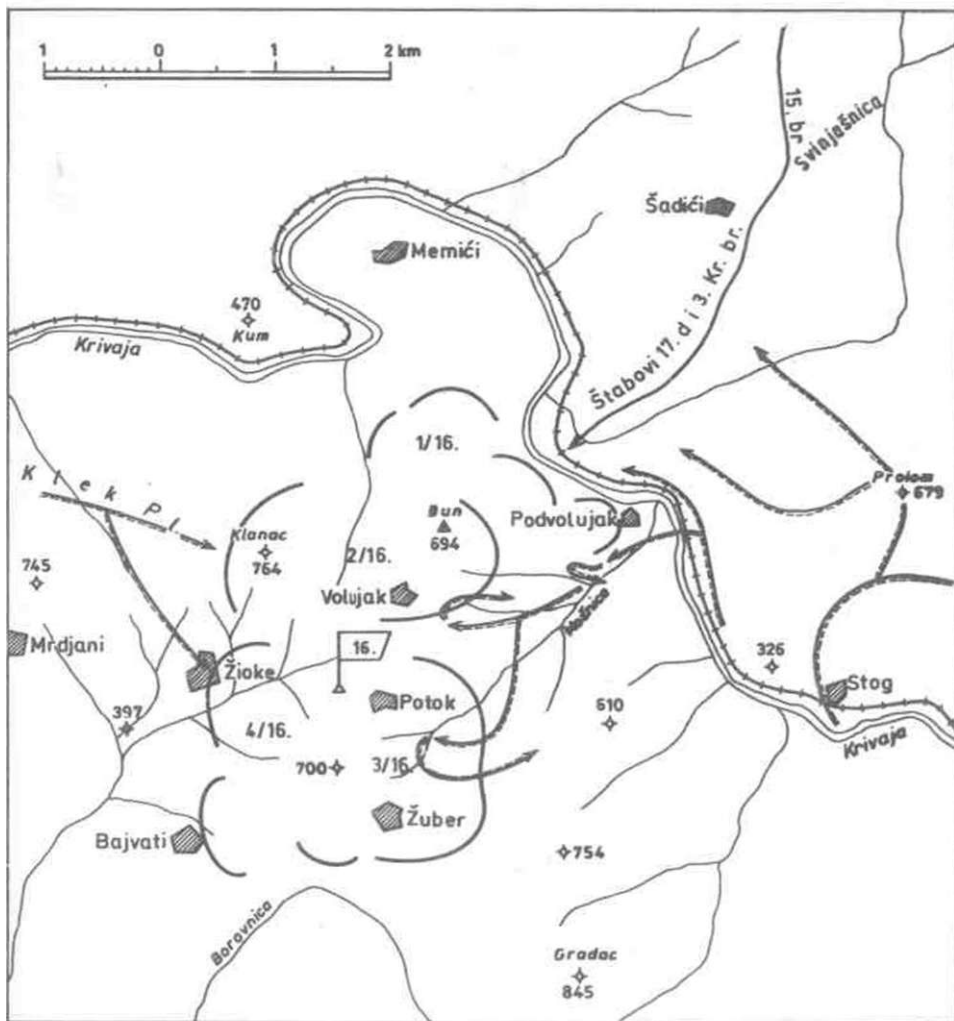
Шеснаеста бригада је кренула из села Бријеснице ноћу 23/24. децембра ка долини Криваје. Задржала се у селу Свињашници да би сачекала колону дијелова Дивизије и Корпуса и да би се извидјела долина Криваје. Пошто је ноз одмицала, настављен је покрет да би се, бар у свануће, избило на Кривају. Чело бригадне колоне стигло је на ријеку преко пута села Подволујак. Јутро је било сунчано. На Озрену и у долини Криваје није било нијега. Челни батаљон је несметано пришао ријеци и одмах послао обезбјеђења лијево и десно од мјеста прелаза. Није било мостова нити средстава за прелаз (чамаца, скела и сл.), па је одлучено да јединице прегазе Кривају. Нађен је газ гдје је дубина воде била испод 1 м. Како је која јединица прилазила води, борци су се свлачили и са одјећом и обућом у рукама без тешкоћа прелазили на другу страну. Батаљон су одмах наставили покрет да запосједну доминантне положаје изнад ријеке Кланац

184) Глиго Маидић, цит. д., стр. 97

185) Оећање Салима Ћерића.

186) Око преласка Криваје консултовани су: Салим Ћерић, тадакомадант, и Мухидин Бегвић, тада политички комесар 16. муслиманске бригаде, Асим Мујкић, тада политички комесар 1. батаљона, Арслан Готовушић, командант 2. батаљона; Асим Хоџић, замјеник политичког комесара 2. батаљона, Фадил Аликадић, политички комесар чете у 2. батаљону, Данко Ћирковић, командир чете у 3. батаљону, и Душан Кеџић, борац Зеничког НОП одреда и ратн ! војни инвалид из села Подволујак са групом мјештана из тог села. Своје сјећање на тај догађај дао нам је и Азиз Рамић, тада политички комесар 2. чете 1. батаљона.

**BORBE NA MOSTOBRANU NA KRIVAJI
24. XII 1943. GODINE**

Skica br. 7

(к. 764), Бун (триг. 694) и коса изнад села Подволујак). Кад се цијела Бригада пребацила на лијевој обалу Криваје, ријешено је да њена главнина одмах крене ка селима Жиоке, Бајвати, Жубер, Волујак и тако обезбиједи шири мостобран (скица бр. 7)¹⁸⁷⁾

На лијевој обали Криваје 16. муслиманска бригада је оставила 1. баталлон са задатком да са положаја на косама изнад ријеке штити прелаз главни-не колоне. Он је иступио један вод испод села Брашл>евине, на правцу

187) Историјат, стр. 10.

према Завидовићима, и једно одјељење на косу изнад потока Мошница, према селу Стогу, са задатком да непосредно контролишу долину ријеке. Међутим, главнина колоне је каснила и појавила се након два сата од завршеног прелаза 16. муслиманске бригаде. У међувремену су Нијемци обавијештени о покрету наших јединица преко Криваје¹⁸⁸) па су у том правцу упућене двије њихове колоне: једна из састава 90. пука 1. брдске дивизије правцем од села Возуће, а друга (вјероватно из састава 369. дивизије) од Завидовића. Крећући се косама изнад десне обале ријеке, ње мачке снаге које су наступале низ Кривају изненадиле су и напале главну колону у којој је био и Штаб 3. корпуса. Чете 1. батаљона 16. муслиманске бригаде, које су остале на положајима изнад села Подволујак, као и обезбјеђење изнад саме ријеке - отворили су ватру на непријатељеву колону која је наступала из правца Возуће.¹⁸⁹) »Тек што је Штаб Корпуса прегазио ријеку«, - сјећа се Азиз Рамић - »Нијемци су такође на истом мјесту то учинили и напали нашу чету. Настала је жестока борба, прса у прса, са Нијемцима у ширини читавог распореда нашег 1. батаљона. Нијемци су стално и упорно покушавали да нам подиђу под косу и збаце нас са исте, али смо их жестоком ватром и ручним бомбама одбијали назад у корито ријеке...« Међутим, та ватра је зауставила само оне непријатељеве дијелове који су се кретапи дуж пруге, али није могла зауставити главнину која је наступала косама око 1 км изнад десне обале ријеке. У борбу је одмах ступио Пратећи батаљон Корпуса, а касније и 15. мајевичка бригада. Дошло је до жестоког окршаја у коме су 1. батаљо! 116. муслиманске и Пратећи батаљон обезбједили прелаз позадинских дијелова и штабова Корпуса и Дивизије.¹⁹⁰

Цијело вријеме се водила блиска и упорна борба. У стрелачком строју 1. батаљона нашли су се чланови Штаба Корпуса са генерал-мајором Костом Нађом на челу. Осјећајући било борбе, командант Корпуса је наредио 2. чети да истури још једну десетину изнад потока Мошница, јер су Ни-

188) Сјећање Данка Ђирксгаића.

189) Сјећање Аеима Мујкића и Азиз Рамића.

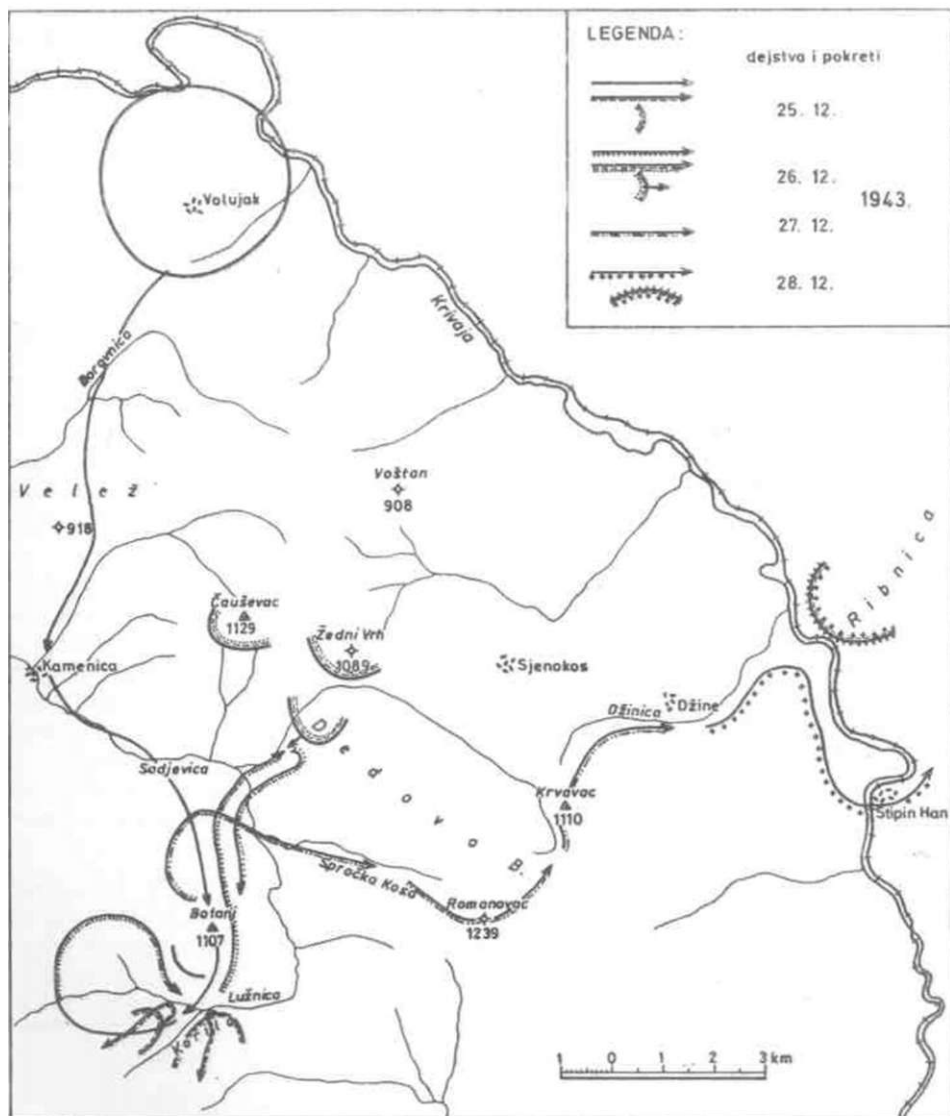
190) Том приликом пратећи батаљон је имао 9 мртвих и 9 ражених а непријатељу су се предали енглеески капетан Вилсон са два подофицира. Они су се у функцији официра чачезу налазили при Штабу 3. корпуса. Вијест о њиховом заробљавању Нијемци су објавили преко неке од својих радио-станица. Иако основу тога је Врховни штаб 27. децембра 1943. упутио депешу Штабу 3. корпуса са захтјевом да га извјести шта се десило (Зборник ИОР-а, 11/11, док. бр. 164). Истог дана је Штаб Корпуса одговорио да су они заробљени својом кривоцом (Зборник ИОР-а, ГУ/20. док. бр. 180, стр. 580). У извјештају од 8. III 1944. писао је да су у руке непријатеља пали зато што нису имали смјелости да пријеђу ријеку као сви ми«. (Зборник ИОР-а, 1У/20, док. бр. 231, напомена 8). Штаб Корпуса је оцијенио да је до тог изненађења на Криваји дошло због небудности »руководства XVI муслиманске бригаде«. •Зборник ИОР-а, 1У/20, док. бр. 35). Такође, исту оцјену је дао и Штаб Дивизије. (Архив ЦК СК БиХ, цит. извј. политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944).

Дивизијски комитет је ради расвјетлавања догађаја о греласка Криваје образовао и артиљску комисију у којој су били Мирко Брења, Чедо Миндеровић и још један друг чије име нисмо могли утврдити. Комисија тај задатак није обавила и прећузно је прешла преко свега што се десило, јер су чланови комисије били убијеђени да је 16. муслиманска бригада свој задатак у потпуности извршила. (Сјећање Мирка Брења).

Глиго Мандић, тада командант 17. дивизије, у цит. д. <стр. 98-107 не помиње узроке осјетних губитака које је имала кривајска група.

Владимир Дедијер је у свом Дневнику преузео из извјештаја Штаба 3. корпуса Врховном штабу фрагмент о преласку преко Криваје. Види: Владимир Дедијер, Дневник 1943-1944. издш? Просвете, Свјетлости, 1970. год., стр. 119-120.

MANEVRISANJE KRIVAJSKE GRUPE
OD 24. DO 28. XII 1943. GOD.

Skica br. 8

јемци настојали да се на том правцу убаце у позадину батаљона. Та десетина је стигла у прави час и сгтријечила непријатеља да продре уз тај поток. Све до мрака трајала је борба. Нарочито ефикасно је дјествовао пушкомитраљезац Хусеин Мукић. На њега су Нијемци отворили ватру и тромблонском бомбом су га директно погодили. Том приликом онес-

пособљен је и његов »шарац«, јер га је парче бомбе погодило у руковат.¹⁹¹⁾ Заштитница колоне, 15. мајевичка бригада, прешла је ријеку на истом мјесту под борбом, нанијевши непријатељу знатне губитке.¹⁹²⁾

Док се водила борба на Криваји, три батаљона 16. муслиманске бригаде распоређивали су се и заузимали положаје на ширем мостобрану. Захваљујући томе, мостобран је поуздано обезбијеђен за прихват главнине колоне. Наиме, истовремено, када су Нијемци напали корпусне и дивизијске позадинске дијелове на Криваји - двије њихове колоне, једна која је кренула од Стога, а друга гребеном планине Клек, нападе су 2. и 4. батаљон 16. муслиманске бригаде с циљем да их потисну с мостобрана и набаце на Кривају. Међутим, одлучним противнападом батаљони су одбацили непријатеља. У борби су имали 2 мртва и 2 рањена борца. Мало касније, непријатељ је поновио напад, али сада на 3. батаљон, Штаб Бригаде и приштапске дијелове у селима Поток и Жубер. Нијемци су изненадили и потисли наше јединице, али ое батал>он брзо снашао и послѣје три противнапада успио, у сам мрак, да их одбаци. Из баталлна је тада погинуло 6 бораца а 5 их је било рањено.¹⁹³⁾

На основу анализе свих до сада познатих чињеница види се да је 16. муслиманска бригада као цјелина извршила задатак да у претходници кривајске фупе пређе Кривају, успостави мостобран и прихвати главнину колоне.

Увече 24/25. децембра почела је мећава. На мостобрану се нашла цијела кривајска фупа. Зором је, у истом маршевском поретку, кренула долином потока Боровница, затим преко Вележа (к. 913), села Каменице и Ботња (фиг. 1.107) на раније предвиђен просторближе Варешу. Тај крај, куда се упутила колона, иако није велике надморске висине, врло је тежак за покрет, јер је јако испресијецан долинама и кањонима рјечица и потока. Такво земљиште и дубоки снијег сасвим су успорили колону. Дивизијска брдска батерија, коморе и болница тешко су се кретале по стрмим стазама. Да би се олакшао покрет, на Вележу су закопани топови из дивизијске батерије.¹⁹⁴⁾

Предвече је чело колоне силазило с Ботн>а у поток Лужницу. И када је избило на пропланак, на коме се налазило неколико штала, наишло је на њемачке дијелове који су били на Козилу (к. 961). С претходницом Бригаде сада су били командант 3. корпуса генерач-мајор Коста Нађ и командант Бригаде, мајор Салим Ћерић. Непријатељ>, изненађен или, пак, уз то још и малобројан, избјегао је на околне косе. У ирви мах челни (2) батал>он није знао о коме се ради. И тек кад су Нијемци отворили ватру,

191) Свједоци тог догађаја кажу да еу иза пушкомитраљечаца остале двије »киштре« чахура и да Нијемци нису могли проћи док се деетина није повукла.

192) О преласку и борбама на Криваји које су тада водиле јединице 15. мајевичке бригаде види цит.: 15. мајевичкабригада, чланци Славка Шкорића. Ибрахима Мешковића, Лазе Гојковића, Пере Гаврића, Милоја Јурошевића и Марка Лукића, као и чланак Мустафе Јашаревића Јашара (у коме се говори о преласку позадинских дијелова и штабова 17. дивизије и 3. корпуса) - стр. 272-307. Такође о томе види члаиак Пере Сапардића »У обручу«, цит. Источна Босна у НОБ-у, II, стр. 409-416.

193) Историјат, стр. 10.

194) Архив ЦК СК БиХ, цит извјештаЈ политичког комесара 17. днвизије од 10. III 1944, Историјат. стр 10.

прихватио је борбу и брзо се развио. Његов командант Арслан Готовушић појурио је на коњу. Батаљон је кренуо за њим на јуриш и потјерао Нијемце.¹⁹⁵⁾ С кратким задржавањем колоне је наставила пут. У сам мрак непријатељ је поново извршио напад и раздвојио колону на два дијела. Главнина Бригаде продужила је даље. У току ноћи одбила је један напад Нијемаца и зауставила се на достигнутом земљишту, без везе са јединицама које су ишле позади. Трећи батаљон био је одфчен са комором и болницом у рејону Лужнице. Ни он није имао везу са 15. мајевичком бригадом (која је у товријеме још била на Ботњу).¹⁹⁶⁾ Јединице су заноћиле на снијегу, ложећи ватре у заклонима. Већина рањеника је остала на снијегу, а само мањи број најтежих могао се смјестити у поменуте штале у Лужници.¹⁹⁷⁾

У току ноћи главнина колоне 16. муслиманске бригаде лутала је, јер није имала водича, па се кретала у кругу.¹⁹⁸⁾ Тек у свануће ухватила је везе са осталим јединицама. Штаб 3. корпуса је процијенио да се на правцу ка Варешу налазе јаке непријатељеве снаге, па је донио одлуку да се кривајка група врати ка долини Криваје.

Прије подне 26. децембра 16. бригада је, и даље као претходница колоне, кренула са Ботња ка потоку Сађевици с намјером да се преко Жедног врха (к. 1089) код села Сјенокоса спусти у долину Криваје. Послије марша око два сата 3. батаљон, који је био бригадна претходница, наишао је на непријатеља. Дошло је до краће борбе у потоку Сађевица, код ловачке куће. Ту је погинуо политички комесар батаљона, Шефко Авдић,¹⁹⁹⁾ а командант батаљона и један борац су рањени. Процијењено да се и на том правцу покрета налазе јаке непријатељеве снаге па је ријешено да се Бригада, као претходница колоне, врати у полазни рејон (Ботоњ).²⁰⁰⁾ Пошто су претходних дана и бригадне и батаљонске коморе успоравале покрет,

195) СјеНање Ибрахима Лојића.

196) Архив ЦК СК БиХ. цнт. извјештај политичког комесара 17. дивизије од 10. II1944. Историјат, етр. 11.

197) СјеНање аутора.

198) Чело колоне водио је начелник Штаба Дивизије, Вукашин Суботић, по карти. Пошто је ноћ била сасвим тамна, није се могло оријентисати иа је покрет само на основу карге био немогућ. Сјећање Салима Ћерића.

199) Шефко Авдић је био један од истакнутих напредних омладинаца у селу Таревцима код Модрича. Још прије рата постао је члан СКОЈ-а, а у НОП-у је активан од окупације Југославије. Био је борац Озренског НОП одреда, 1. источнбосанског пролетерског баталлажа и руководиоца у 6. боеанској и 15. мајевичкој бригади, у којој је био политички комесар батаљона.

У бригадном листу 16. муслиманске бригаде (21. IX1944) објављено је сјећање «Ахмета Ђонлагића на Шефка Авдића. У њему је између осталог забиљежено и следеће:

»Пролазећи кроз тешкоће и напоре, кроз борбе и окршаје, своје ударничке особине уносио он у свој комесарски рад. Неуморно ради на политичком васпитању својих бораца, све*тан да без тога нема добре војске, способне да издржи све навалe уједињене реакције. Свака баталонска конференција представљала је догађај за борце његовог батаљона, јер су знали да ће научити или чути нешто ново. Својим држањем и другарством, залагањем и старанњем постао је иољен друг који је својим насмијаним, али озбиљним изгледом уливао свима неограничено повјерење.

Својим самоиријегорним радом, у коме је једино налазио задовољство, он је од свог батаљона створио колектив нових људи, другова. браће и сестара...«

200) Историјат. стр. 11.

ш ""Ботњу су закопани минобацачи, противколски топови и муниција за га оиуђа, као и друга тежа опрема.

Јединице су остале на Ботњу. Наложене су велике ватре, али због напора л хладноће, као и глади код једног броја бораца и старјешина јавиле су се халуцинације: неким се привиђала вода из чесме па су вадиле порције или чутурице и приносили стаблима да их напуне; другима се чинило да је пред њима освијетлена улица у некој варошици, трећима - храна у "оплим собама, четвртима се причињавало кукурикање пијетлова и лазеж паса, па су мислили да се налазе пред еелом; неким борцима из Посавине привиђале су се простране ливаде и њиве са дјетелином у коју су ••тјели да прилегну, итд.²⁰¹⁾

Сем тога, велика хладноћа, дубок снијег и слаба видл>ивост доносили су и нама и непријатељу доста других недаћа. Оружје се замрзавало и није логло радити. Тако је један вод 4. батал>она, који је ишао као побочница, наишао на груту Нијемапа. И наш вод и непријатељ су потегли оружје - али ни један пиштољ, пупжа и пушкомитрал>ез - није ни метак опалио. Све се замрзло. Зато је било правило тих дана да чим почне борба да се мокраћом одмрзавају затварачи. У покрету је било више случајева да су борци при преласку преко потока сквасили ноге или, пак , да су неки ос- ајали без обуће. Да би се избјегло смрзавање, резана су њебад, крајеви 1:гињела и тим крпама су замотаване ноге. Такође, било је неколико слу- чајева да се поједини дијелови колоне измијешају с непријате.гћем. Тако ге десило да је на зачељу 2. баталлна ишла једна група Нијемаца. мис- лећи да иде иза својих. Када су примјетили да су пред њима партизани, !ијемци су припуцали и утекли.²⁰¹⁾

Та халуцинантна стања преморених и гладних бораца наставл>ена су и током наредног покрета који је почео у 2 часа 27. децембра. Старјешине ту се снагом свијести бориле да код себе и својих бораца савладају те по- аве и да личним примјером помогну борцима да издрже напоре.²⁰³⁾ Бри- ада се упутила ка Чаушевцу (триг. 1129) и Воштану (к. 908). Није било водича, ишло се по карти. Пошто се ноћу било тешко оријентисати, ко- лона је лутала и, када је свануло, нашла се на Спречкој коси. Од сњежних (аноса није се видио пут. Стајало се и по карти се покушавала наћи стајна гачка. У том је наишао командант 2. батал>она, Арслан Готовушић. Ње- гов коњ пошао је улијево, иако га је он дизгином хтио вратити. Тад је пу- стио коња да иде даље. Знао је из искуства које је стекао као шумски рад- гик да у таквим ситуацијама коњ сигурније налази пут од човјека. Заие- та, куда је кренуо н>егов коњ, била је стаза. Она је колону извела на Ро- мановац (к. 1.239).²⁰⁴⁾ Ту се наишло на више лешева њемачких војника, разбацану опрему и побијене коње. На том положају су претходних дана .единице 2. крајишке бригаде 27. дивизије потукле непријате.ља. Од Ро- лановца колона је наставила преко Крвавца (к. 1.110) и потоком Џиница .са селу Џинама, гдје је стигла у 2 часа 28. децембра. На том маршу, који је трајао непрекидно двадесет и четири часа, по међави и толико дубоком

201» Сјећаже аутора.

202> Сјећање Асима Хоџића

203) Сјећшм? Асима Хоџића и аутора.

204) Исто.

снијегу да га Је требало на смјену пртити, на температури која је била врло ниска, Бригада је, без борбе, претрпјела знатне губитке, због смрзавања. Било је довољно да неко ко је био већ изнемогао или, пак, лакше рањен сједне на енијег да се одмори - па да се за кратко вријеме емрзне. На такав начин је окончачо свој живот Јеврејин из Беча, Иван Фелнер, ручоводилац СКОЈ-а Бригаде. Прије неколико дана био је рањен у руку. Када је колона ишла уз једну косу, сјео је у снијег и готово тренутно се смрзао. На сличан начин је умро и Италијан Луиђи (чијег се презимена -и како је доспио у Бригаду нико сада не сјећа), који је био борац и брицо у 4. баталлну. Ваљда је осјетио да му се ближи крај. Сјео је на снијег и одмах из великог руксака извадио бријачки алат и дао га замјенику полигичког комесара батаљона: »Узми алат јер ће треба неко да еиса и брије јооце«. За минут-два је издахнуо.²⁰⁶⁾

Послије кратког предаха, из села Цине је 16. муслиманска бригада кренула, опет као претходница, на задатак да запосједне мостобран код села Рибнице. Пошто је непријател. с Јаким енагама држао то село и испред моста. ради бо-љег осматрања, запалио неколико стогова сијена. ријеше-•ЈО је да ее мостобр>ан успостави узводно код жел>езничке станице Стишн-Хан. Ту није било непријател>a и 16. бригада и друге јединице препле су на десну обалу Криваје. Предвече су стигле и размјестиле се, ради >дмора и сређивања, у шири рејон села Подгорја (види скицу бр. 8).

"\Јме је окончана непријателева зимска офанзива децембра 1943. на јединице 3. корпуса. У њој 16. муелиманска бригада није имала тако тешке л упорне борбе с непријателем, изузев оне око друма Живинице - Клазањ. Најчешће. то су били краћи и изненадни судари мањих јединица (чета и батаљона) у којима су брзина и одлучност рјешавали исход борбе. Укупно у свим тим борбама Бригада је имала око 60 мртвих. Највеће губитке је претрпјела у зеничком крају од смрзавања.

У току офанзиве борци и јединице су изванредно издржали велике напоре и испољили високу **евиЈест** и епремност за извршење добијених за^атака.

СТИЦАЈЕМ ПРИЛИКА, 16. муслиманска бригада Је током офанзиве самос-•ално извршавапа добијене задатке (ослобођење Кладања, заштитничке борбе од друма Кладањ - Живинице до Озрена, прелазак преко Криваје и претходничке борбе у зеничком крају). Штаб Бригаде, штабови батаљона и команде чета су показали умјешност, иницијативу и упорност у вођењу својих јединица. Командни кадар се напазио на оним борбеним мјестима које је тражила ситуација. У заштитничким борбама је оетајао еа заштитницима а у претходничким - био је са претходницама. То је и један од разлога зашто је у једној крађој борби, на примјер, из 3. батаљона погинуо политички комесар, а рањен командант батаљона.

На крају треба истаћи и гипкост и ефикаеноег више команде (штабови Корпуса и Дивизије). Тежећи да сачува јединице од већих губитака, она их је благовремено извлачила испод удара јачих непријател>евих снага. у том циљу мијењала правце покрета и саображавала свој рад конкретной ситуацији.

205) Сјећан>е аутора. (У цит. И-Јвјештају нолитичког комесара 17. дивизије од 10. П1044. за-Илњезено је да се 60 раженика и болесника из дивизијске болнице смрзло на врлетима зеничког краја).

ДРУГИ НАПАД НА НЕПРИЈАТЕЉА У ТУЗЛИ

Да би олакшао јединицама 3. корпуса, на које је непријатељ вршио офанзиву, Врховни штаб је, поред осталог, предузео операцију ширих размјера у долини Врбаса, у којој је главни циљ било ослобођење Бање Луке. И чим је почела концентрација јединица НОВЈ за ту операцију, непријатељ је због тога, а и по својим већ утврђеним плановима, кренуо почетком јануара 1944. у офанзиву против снага НОВЈ у средњој Боени и Босанској крајини (1. пролетерски и 5. босански корпус). Да би олакшао ситуацију тим корпусима а у духу опште директиве Врховног штаба о активностима јединица које нису захваћене офанзивом, Штаб 3. корпуса је ријешио да изврши напад на непријатеља у тузланском басену и ослободи Тузлу.²⁰⁶)

Припреме Послије преласка Криваје, 28. децембра, 16. муслиманска бригада упућена је на простор комплекса муслиманских села Бановићи, Омазићи, Живинице са задатком прикупљања података о непријатељу у рејону Тузле, извођења напада на комуникацијама Тузла - Добој и попуне јединица људством из тог краја.²⁰⁷)

Прва два-три дана главни задатак руководства јединица је био да се борци нахране, одморе и снабдију обућом и одјећом. Нарочито је било важно да се (због зиме и снијега) за боје нађу ципеле или израде опанци.

Послије тог првог предаха, 16. муслиманска бригада је одмах предузела борбена дјевства. У околним селима налазиле су се јединице тзв. зеленог кадра²⁰⁸), које су се нарочито активирале у непријатељевој офанзиви, као и после ње. Чим се Бригада појавила у ширем рејону Бановића, зеленокадровци из околних села су извршили више напада на њене патроле, курире и мање јединице. Тим ситним акцијама они су обезбјеђивали прилазе Тузли и комуникацијама од Тузле ка Добоју. Поред свакодневних мањих борби, баталзони Бригаде су 5. јануара упућени у напад на околна упоришта зеленог кадра. Ријешено је да се напад изврши ноћу како би се постигло изненађење, јер су до тада зеленокадровци, користећи се обавјештењима становништва, вјешто избјегавали одлучније борбе. Према добијеним информацијама о снази и распореду непријатеља, баталзони су у напад кренули са по двије чете. Сви су постигли изненађење,²⁰⁹) али резултати тих напада нису били нарочито значајни: заробљено је 12 зе-

206) Ослободилачки рат, 2, стр. 29 и 46.

207) Зборник НОР-а, ГУ/21 директива Штаба 3. корпуса Штабу 17. дивизије од 7.1 1944, док. бр. 34.

208) Зелени кадар је непријатељска формација, у суштини слична онима као што су биле г.в. муслиманска милиција или пак, легија у Босни и Херцеговини. Настао је у јесен 1943. године на подручју Зворника и долине Спрече. Када је непријатељ заузео Тузлу (11. новембра 1943), онај дио муслиманске буржоазије који се ослањао на (немачког окупатора ангажовао се на његовом формирању. Ширеотоме види: Расим Хурем, Концепција неких муслиманских грађанских политичара о положају Босне и Херцеговине у времену од средине 1943 до краја 1944. године, Прилози, Сарајено, 1968. ст. 4, стр. 538-542, и Дервиш Сушић, Иа-регон.

209) На примјер, један вод из 3. баталона је опколио кућу у којој су се картали зеленокадровци. Када је водник Мехмед Окић ушао у собу и уперео пушкомитраљез у њих, у истом тјелу је један зеленокадровац, не примјећујући Окића, викнуо: »Ја сам фора«. Али на го је Мехмед наредио: »Ја сам фора ви руке увис«.

ленокадроваца, а заплијењено 19 пушака и 1 пушкомитраљез. У ситуацији када је опалењено свега неколико метака у селу Чеперковићи погинуо је поручник Рагиб Џиндо, командант 4. батаљона.²¹⁰⁾ Близу тог села налазила се група Нијемаца која је одмах интервенисапа. Под њеним притиском 4. батаљон се повукао, али није успио изнијети свог мртвог команданта.²¹¹⁾

Због припрема за напад на Тузлу, 16. бригада је одмах последије акција на зелени кадар око Бановића, по наређењу Штаба Дивизије, пребачена на простор источно од друма Кладањ - Живинице. Из покрета је, 7. јануара, извршила напад на зелени кадар у селима Својату, Злоселу, Грачаници и Тупковићима. Међутим, већ сутрадан су те непријатељеве јединице, које су се повукле преко ријеке Спрече, у јачини од око 250-300 војника напаале батаљоне Бригаде. Послије двочасовне борбе зеленокадровци су одбачени. У току 7. и 8. јануара нађено је на бојишту 12 мртвих непријатељских војника, а јединице Бригаде имапе су 2 рањена борца.²¹²⁾

Зеленокадровци су у поменутиим борбама били дрски: последије одбацивања поново су, уз повике »живио Хитлер« и уз псовке, обнављали нападе и стално узнемиравали батаљоне. Та појава била је пропратни резултат протекле непријатељеве офанзиве и измијењеног односа снага у тузланском басену у корист непријатеља. Још колебљиве сеоске масе у тим муслиманским селима биле су импресиониране и уплашене јаким њемачким снагама које су у децембру 1943. вршиле офанзиву у источној Босни. Из њихове сеоске перспективе, под утицајем реакционара, чинило им се да је њемачка сила неуништива, па су се поново активирали на непријатељевој страни. Штаб Бригаде и пглабови батаљона, чим су стигли у тај рејон, упутили су поруке тим непријатељским групама да се врате кућама и да прекину борбу против јединица НОВЈ, упозоривши их да ће у противном Бригада бити присиљена да према њима предузме и оштрије мјере.²¹³⁾

Пошто се у борбама са зеленокадровцима трошила муниција, а јединице замарале, Штаб Бригаде је одлучио да се Бригада помјери на простор села Јавор, Марковићи, Марјановићи, Василићи, Мичићи, Дукићи, гдје је остала до 14. јануара.²¹⁴⁾

Очекивања да би се 16. муелиманска бригада могла тада попунити из села око Бановића и у долини Спрече нису била реална.²¹⁵⁾ Послије неп-

210) Рагиб Џиндо био је током рата од 1941. године, врло храбар борац. За њега је било право да се повлачи међу посљедњима и да у напад и јуриш иде међу првим. Због тих врлина и енадажљивости у борби био је запаженији водник и командир чете у 6. бригади. У 16. бригади био је погодинама најмлађи командант батаљона, цијењен као изванредан старјешина и примјеран комуниста. Послије рата је проглашен народним херојем.

211) Сјећање аутора.

212) Зборник НОР-а, ГУ/21, извјештај Штаба 16. бригаде Штабу 3. корпуса од 11. I 1944, док. бр. 63; Историјат, стр. 12. (Непријатељ помиње да је 9. I 1944. у борбама у Злоселу, Грачаници и Лукавици имао 9 мртвих и 3 ранјена. АВИИ, Извјештај Велике жупе Усора и Соли од 2. II 1944, к. 145. бр. рег. 12/4.

213) Зборник НОР-а, ГУ/21 док. бр. 63 и АВИИ, извјештај Велике жупе Усора и Соли, од 2. II 1944, к. 195, бр. рег. 12/4

214) Исто, као 209.

215) Архив ЦК СК БиХ. цит. извјештај политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944.

ријатељево офанзиве привремено је било спласнуло расположење Муслимана из тих села за ступање у јединице НОВЈ.

Још је 9. јануара Штаб 3. корпуса НОВЈ донио одлуку да се ослободи Тузла. Три дана касније издао је заповијест. Њом је 16. муслиманска бригада одређена у састав јужне колоне (са 6. босанском и 19. бирчанском бригадом) која је нападала општим правцем Пар-Село - Илинчица - Тузла.²¹⁸⁾

Штаб Корпуса је цијетото да се у Тузли налазе домобранске снаге у јачини од око 2.000 војника, слабог морала, и да фортификацијска организација одбране не представља озбиљну препреку нападу, што се показало као погрешно. Његова идеја била је да са двије колоне, са сјевероистока и југа, укупно шест бригада (из 16, 17. и 27. дивизије) и два партизанска одреда сломи непријателјеву одбрану и ослободи град, а да се са осталим снагама (четири бригаде и четири партизанска одреда) обезбиједи од напада непријатеља из Добоја, Брчког и Зворника.²¹⁷⁾

У оквиру задатка јужне колоне (под командом команданта 17. дивизије), 16. муслиманска бригада је била на правцу главног удара: имала је задатак да заузме Илинчицу и овлада дијелом града испод ње. Лијево је нападала 19. бирчанска бригада, а десно, 4-5 км даље, са Симином Хану 15. мајевичка бригада (у саставу сјевероисточне колоне).²¹⁸⁾

На два дана прије почетка општег напада, 14. јануара, јединице 16. муслиманске бригаде поново су запосјеле села у долини Спрече (Злосело, Грачаница и др.) из којих се зелени кадар повукао ка Вуковијама и Тузли.²¹⁹⁾ У том рејону су извршене непосредне припреме за напад на непријатеља: одржани су састанци (војни и партијски), као и конференције (четне) с борцима. На тим скуповима објашњени су сви аспекти добијеног задатка. Као и увијек, припремљено је оружје (прегледано, подмазано и сл.), распоређена муниција и извршене су одговарајуће припреме за санитарско и интендантско обезбјеђење напада (припремљена је суха храна, израђена су носила, итд.)²²⁰⁾

Напад на непријатеља у Тузли (види скицу бр. 9) примљен је у цијелој Бригади с великим одушевљеном, посебно од стране бораца који су рођени или су живјели у том граду и његовој ужој околини. У свим јединицама владало је убјеђење да ће се задатак сигурно извршити. Изјутра, 16. јануара, колоне су с пјесмом кренуле блатавим Спречким полем ка Тузли.²²¹⁾

Ток
налада

Послије продора у Тузлу 11. новембра 1943. године, непријатељ је посветио значајну пажњу организацији одбране тог рударског и индустријског рејона.

Задржао је раније систем чворова и отпорних тачака, али је објекте које су порушиле јединице НОВЈ обновио, а одбрану мјестимично допунио

216) Зборник НОР-а, 1У/21, заповијест Штаба 3. корпуса од 12. 1 1944. док. бр. 64.

217) Исто.

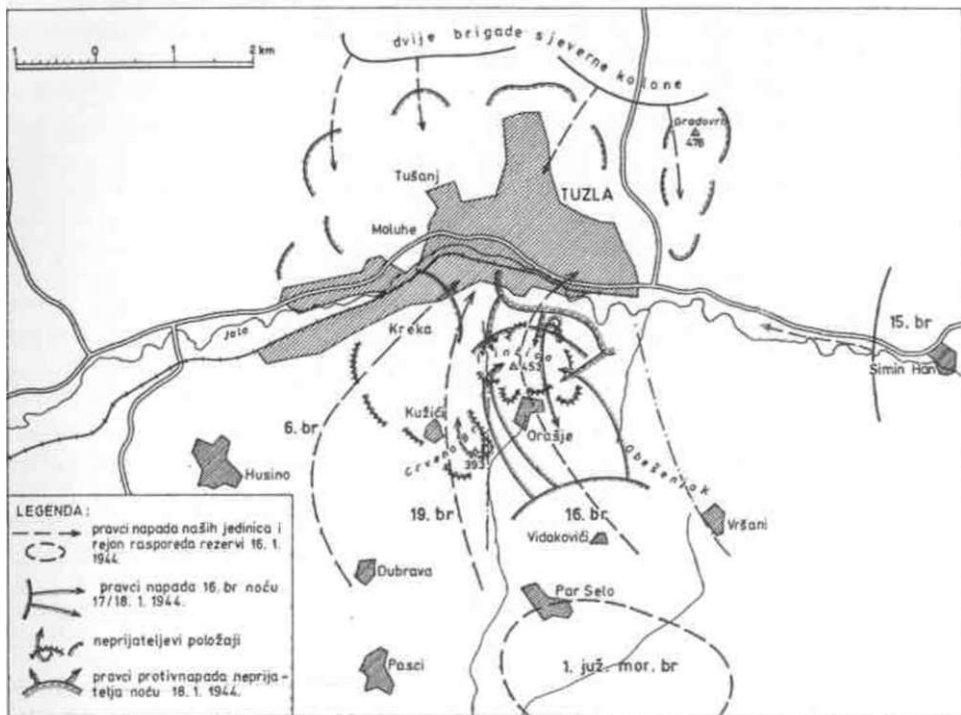
218) Исто, заповијест Штаба 17. дивизије од 14. 1 1944, док. бр. 79.

219) АВИИ, цит. изијештај Вел. жупе Усора и Соли од 2. II 1944, к. 195, бр. рег. 12/4.

220) Сјећшм; аугора.

221) Исто.

**DRUGI NAPAD NA NEPRIJATELJA U TUZLI
(16. DO 20. I 1944)**

Skica br. 9

жичаним препрекама и минским пољима. Усавршио је систем ватре, нарочито артиљерије.

Посебно је обратио пажњу Илинчици. Ту је, поред ранијих ровова, бункера и саобраћајница, поставио жичане препреке и минска поља. На тај начин је Илинчица, најјачи топографски објекат јужно од Тузле, постала још јачи одбрамбени положај. Пред сам наш напад, на Илинчицу је распоређена 3. бојна (батаљон) 8. домобранске пуковније (пука).²²²⁾

Те предности непријатеља у организацији одбране још су добиле већи значај откривањем наших намера²²³⁾ и благовременим претизањем појачања непријатеља у граду.²²⁴⁾

222) Зборник НОР-а, ГУ/21, бојна релација 2. зборног подручја за јануар 1944, док. бр. 220.

223) У дневном извјештају за 11. јануар Генералштаб НДХ констатује: »Поновно прикупљање јачих парт снага у подручју Јужно и сјеверно од Тузле...« а у извјештају од 14. I 1944. закључује: »Прикупљање парт. у подручју Тузле са намјером напада на Тузлу« (Зборник НОР-а, У1/21, док. бр. 202 и 206).

224) Чим је примјетно концентрацију јединица НОВЈ око Тузле, непријатељ је одмах почео привлачити у Тузлу своје јединице, које су се налазиле на обезбјеђењу комуникација Тузла - Добој. Тако су се пред почетак напада у Тузли нашле цијела 5. и 8. пуковнија а још 13/14. јануара у Тузлу је стигла једна њемачка борбена група под командом генерала Шварцнекера (Schwarzesker), који је преузео команду над свим непријатељевим снагама

За разлику од првог напада, када је тчв. легија на прилазима Тузли била захваћена процесом рападања, овог пута су зеленокадровеке јединице, распоређене на спољном појасу непријателеве одбране, биле у фази свог јачања и еспремности за борбу против НОВ и ПОЈ. И то је један од разлога због кога је било тешко постићи изненађење и остварити планирану динамику напада.²²⁵⁾

Ујутро, 16. јануара, када су, из припремних рејона, колоне бригада кренуле ка Тузли, мање-више су све наишле на отпор јединица зеленог кадра. Тако је 16. муслиманска бригада, у покрету преко села Вуковије и Дубраве за Парсело, имала више краћих сукоба са зеленокадровцима. Били су то ватрени преподи, који су задржавали колону и присиљавали багаљоне да се развију за борбу. Непријатељ би послје тога сваки пут узмицао. У тим чаркама 16. бригада није имапа веће губитке: само 2 мртва и 4 рањена, међу њима је био и Јусуф Ђонлић, замјеник политичког комесара 1. батаздна.²²⁶⁾ Међутим, и она је због тога, као и остале јединице јужне колоне, излубила вријеме и знатно закаснила на полазне положаје за напад.²²⁷⁾

Напад на спољну одбрану града требало је да почне 16. јануара у 20 часова. Било је предвиђено да му претходи артиљеријска припрема са почетком у 19 часова.²²⁸⁾ Међутим, пошто су све јединице касиле, није било артиљеријске припреме, а напад је почео неједновремено, послје пола ноћи. Једино је на лијевом крилу јужне колоне нешто раније ступила у борбу 6. босанска бригада, па се непријатељ због њеног продора ка Креки без борбе повукао са Црвеног брда, на које су пред зору избили батаљони 19. бирчанске бригаде.²²⁹⁾

Наступајући преко села Орашја, јединице 16. муслиманске бригаде подишле су Илинчици између 2 и 3 часа 17. јануара. Када су кренуле у напад, чула се оамо борба далеко лијево од њих (на правцу напада 6. босанске бригаде). Изморени батаљони су први напад извршили млако. Нису упале у непријатељеву одбрану: остали су на јуришном положају испред ровова и буикера.²³⁰⁾ Пошто се по ватри видјело да нема озбиљнијег напада

у Тузли и њеној околини (Глиго Мандић, цит. д., стр. 111-12). Штаб 3. корпуса знао је још 10. 11944. за концентрацију 5. и 8. домобранске пуковније у Тузли СЗборник НОР-а. 1У/21, док. бр. 173, стр. 566).

225) Зборник НОР-а. 1У/23. извјештај Шгаба 3. корпуса Врховном штабу од 6. III 1944, док. бр. 35.

226) Јусуф Ђонлић сиада у ред истакнутих омлздинаца комуниста из Са|јева. Радио је у Желзничкој радионици и 1941. године био је у мознатој групи курира која је одржавала везу између организација НОП-а Сарајева и јединица НОВ и ПОЈ на Романији. По изласку на слободну територију исгакао се као врло храбар борац, изванредан човјек и комуниста и врло угледан партијски радник. Посебно је био цијењен због своје скромности и неусиленог, топлог односа са борцима. Неколико дана поелије рањавања умро је у болници у Шековићима. Проглашен је за народног хероја.

227) Историјат. стр. 13.

228) Зборник НОР-а, 1У/21, док. бр. 79. (Очигледно, артиљеријска припрема је иогрешно планирана).

229) Исто, извод из операцијеког дневника 19. бригаде од 15. до 31. I 1944, док бр. 172.

230) У цит. д., стр. 115, Глиго Мандић износи податак да су јединице 16. муслиманске бригаде упале у ровове и оадале првом линијом бункера. Вјеројатно је он ту тврдњу заснсао на цит. извјештају Штаба 3. корпуса Врховном штабу од 6. III 1944.

и на дЈзугим секторима, да се борба води без упорности, у свануће су батаљони 16. муслиманске бригаде иовучени у Пар-Село.²³¹⁾

Преко дана непријатељ није вршио испаде. Само је повремено узнемиравао артилзеријом. Али то није много сметало борцима који су, преморени напорима претходног дана и ноћи, чврсто спавали по кућама. Поелије подне подијелена је храна и извршена је војно-политичка припрема напада. У току ноћи је откривено да се испред непријатељевих положаја на Илинчици налазе противвјешадијска минска полва. Борцима је то саопштено и речено да буду опрезни. Пошто до тада ни командни кадар, ни борци нису имали искуства са минским препрекама (само два-три случаја у борбама на Романији, кад су Нијемци употребљавали мине изненађена). нити је Бригада имала средстава за савлађивање минских полва, нису дата нека посебна упутства нити су подузете посебне мјере. Због свега тога та информација примљена је у јединицама без великог узбуђења и није јој придаван нарочити значај.²³²⁾

У нови напад на непријатеља на Илинчици кренуло се увече 17. јануара у 19 часова. Баталоне су ка положајима водили борци Тузлаци или мјештани из околних села. Јужне падине Илиичице су врло стрме и непогодне за приступ рововима и бункерима, који су се налазили при врху коса и гребена. Међутим, водичи су провели јединице вододеринама и стазама тако вјешто да их непријатељ није примијетио и осјетио. На 200-300 метара испред ровова баталонске колоне су стале. Налазиле су се готово једна уз другу. Било је мало простора за развој. Тада су из баталона, поред бомбашких група,²³³⁾ издвојени и пунжомитраљежи. Ријешено је да бомбаиже групе крену стазама (које су показали водичи) и под заштитом пушкомитралеске ватре подиђу рововима и бункерима. За то вријеме јединице ће бити у заклонима у готовости да крену у напад.²³⁴⁾

Борбе око Тузле су биле већ почеле. Нарочито се јака ватра осјећала на лијевом крилу јужне колоне, гдје је нападала 6. бХанска бригада.

Бомбашке групе су под заштитом ноћи пришле рововима. Непријатељ их је осјетио и отворио јаку ватру. Тада су, готово у исто вријеме, сви пушкомитраљежи, распоређени на фронту од 200 до 300 метара, узвратили жестоком пљобом. То су искористили бомбаши (укупно их је било око 20) и обасули бомбама ровове и бункере. То је био тако силовит ударац да је непријатељева одбрана почела попуштати. Бомбаши су упали у прве ровове и бункере и наставили напад. Одмах су у борбу уведене најближе чете, које су до заузетих ровова дошле стазама којима су прошли бомбаши. Жестока борба је настављена још највише сат времена и неп-

231) Глиго Мандић, цит. д., напомена бр. 79, стр. - 15; Зборник НОР-а. ГУ/21, депеша Штаба 17 дивизије Штабу 3. корпуса од 16. 1 1944. док. бр. 173. стр. 567 и 568.

232) Сјећање аутора.

233) Тада 16. бригада није имала минобацаче. Закопала их је у зеничком крају децембра 1943. године

234) Састаи бомбашких група за напад на непријатељеве бункере на Илинчици нисмо могли реконструисати. Галиб Хамидовић се сјећа да су у једној од њих из 2. батаљона били: Азиз Рамић, политички комесар чете, Фикрет Ибрић, Галиб Хамидовић и Ђамил "Гораждинин" (чије презиме није заламтио).

ријатељ је иакокои стјеран са Илинчице, оставл>ајући за собом мртве и доста муниције, оружја и друге опреме.²³⁵⁾

Нешто послје пола ноћи на Илинчици се нашла готово цијела 16. муслиманска бригада, спремна да продужи напад на непријатеља у граду. У јединицама је владало велико одушевљење. Заузет је један од најјачих положаја уз незнатне губитке.²³⁶⁾ Било је доста и плијена. Борци Тузлаца су са нестрпљењем очекивали да се крене у град. И управо када су баталони полазили у напад, непријатељ је поклопио Илинчицу јаком концентрацијом артиљеријске ватре (са више батерија). Она је била изненадна и прецизна иа је изазвала пометњу међу борцима. Штабови батаљона и команде чете су изгубиле команду над јединицама и један број бораца, несигуран у рововима и бункерима (јер се никад није борио из њих). пошто је да тражи заклоне у мртвим угловима. Бјежећи, они су упадали у минска поља. Илинчица је била сва у пламену од експлозија. Није се знало шта експлодира: гранате или мине. Чим је престала артиљеријска ватра, уследио је јак противнапад непријатеља. Он је поколебана и расуте јединице 16. муслиманске бригаде лако избацио с Илинчице. Чете које су одступиле стазама којим су упале у ровове и бункере прошле су готово без губитака. Међутим, оне које су одбачене низ падину Илинчице - нашле су се у минском пољу и претрпјеле озбиљне губитке.²³⁷⁾

Тај један непун час артиљеријских канонада и минских експлозија био је пун језивих призора. Чули су се многи јауци и дозови за помоћ. Неке од чета су јасно биле избачене из строја: здрави су морали превијати и износити рањене. Борац 1. баталона Стево Сремац, коме је експлозија однијела обје ноге, молио је политичког комесара чете - да га убије. Тек што су га узели, издахнуо је на рукама; један борац, чијег се имена више нико не сјећа, ножем је одсјекао своју ногу која је висила на једном комаду коже и меса. Кад је болничарка пришла да га превије - већ је био мртав. Политичког комесара чете Ремзију Пехливановића граната је погодила у леђа и свега разнијела.²³⁸⁾ Исто се десило Омеру Џанановићу, замјенику командира 1. чете 1. баталона, али - њега је разнијела мина. Из 4. баталона мина је однијела обје ноге командиру чете Сулејману званом Брки, а Мурату Приганици, ранијем политичком комесару чете а тада - десетару, једну ногу, командир 2. чете Шефкија Јахић био је контузован, раненог Суљу Ахметовића понио је његов друг Абаз, али је налетио на мину, итд.²³⁹⁾

Негдје око 2 часа 18. јануара непријатељ је поново овладао Илинчицом.²⁴⁰⁾ Испод њених коса наша се окрвавена 16. муслиманска бригада. Чете нису одступале: остале су испод Илинчице да изнесу своје рањене борце и прикупе њихово оружје. Те вечери Бригада је имала 49 по-

235) Сјећање аутора.

236) Ршдено је било свега 4-5 бораца. Нико није пошшоу.

237) Сјећање аутора.

238) Сјећање аутора и Азиза Рамића

239) Сјећање Суље Ахметовића.

240) У бојној релацији 2. домобранског зборног подручја за јануар 1944. о борбама за Илинчицу те ноћи забиљежено је следеће: »Око 23,00 сата партизани послје жестоког нападаја успијевају заузети т. 453 на Илинчици. али је истеноћи (18.1 око 01,00 сати) тај положај враћен јуршнем нослије претходне топничке принреме«. (Зборник ГУ/21, док. бр. 220).

гинулих и 39 рањених бораца и руководиоца,²⁴¹⁾ а изгубљена су 2 пуш-комитраљеза. Међу рањеним двадесеторица су била у таквом стању да су им морале бити ампутиране ноге.²⁴²⁾ Из строја је избачен велики број старјешина: десетара, водника, командира и политичких комесара чета. На примјер, из 3. батаљона рањена су сва три командира чета и један политички комесар.²⁴³⁾

Све до пред свануће 18. јануара извлачени су и преношени рањени и погинули борци²⁴⁴⁾ и батал>они више нису имали времена да обнове напад. У свануће су се поново повукли у Пар-Село да се одморе и припреме за нови напад. И овај дан је прошао као и претходни, с том разликом што је непријатељ, уз повремену артил>еријску ватру, узнемиравао јединице нападима са два авиона која су бомбардовала и **митраљирала** село.

Тешки рањеници 16. муслиманске бригаде и других јединица послје хируршке интервениције у Дивизији евакуисани су воловским колима у позадину. Када су стигли у Шековиће, дочекао их је народ у шпалиру. Сваки рањеник је добио шољицу топлог млијека, мало сира, јабуку, суше шљиве и орахе. Та пажња остала је у трајном сјећању многих рањеника.²⁴⁵⁾

У нови, трећи напад на непријатеља на Илинчици, 18/19. јануара, Бригада је пошла оптерећена оним што се десило претходне ноћи. Страх од нагазних мина сада је поколебао неке борце и старјешине који су више пута до тада показали примјерну храброст.²⁴⁶⁾ Због тога је пред комунисте у четатама постааљен задатак да они са скојевцима иду у бомбашке групе ради ликвидирања бункера.

У нападу на Илинчицу убачена је и 1. јужноморавска бригада која је до тада била у резерви.²⁴⁷⁾

Када су батал>онске колоне пошле у подилажење Илинчици, непријатељ је упалио неколико кућа, штала и сијена у њеном подножју, у селу Орашју. Пошто нису могли прикривено доћи до јуришног положаја, јединице су сачекале да ватре сагоре. Због тога је напад закаснио и почео тек у 22 часа. Као и претходне ноћи батал>они су се приближили рововима, али више нису имали ни снаге ни ријешености да крену на јуриш.²⁴⁸⁾ По ват-

241) У историјату стр. 13 се помиње да је те ноћи Бригада имала 16 мртвих и 39 несталих. Према архивским изворима и сјећању учесника нико није заробљен. У нестале су урачунати они погинули или рањени ђорци који нису били извучени.

242) Зборник НОР-а, ГУ/21, обавјештење Штаба 3. корпуса политичком комесару од јануара 1944, док. бр. 174.

243) Историјат, стр. 13.

244) У минским пол>има и рововима остало је 16 погинулих бораца које није било могуће изнијети. Непријатељ је уз њих нашао на Илинчици 2 пушке и 1 пушкомитрал>ез. (АВИИ, цит. изајештај Велике жупе Усора и Соли од 2. II 1944, к. 195, бр. рег. 12/7.

245) Сјећање Суље Ахметовића.

246) Један командир и замјеник комесара чете, који су били познати као добри борци, добили су, на примјер, такве грчеве у стомаку да су морали бити изостављени из налала (Сјећање аутора).

247) Зборник НОР-а, ГУ/21, док. бр. 173, стр. 569.

248) Непријатељ је у цитираној бојној релацији о нападу 18/19. јануара забиљежио сљедеће: „... око 22,00 сата започео је опћи снажан напад на поставе одбране Тузле са свих страна који Јетрвљао цијелу ноћ. Најјачи напади вршени су на т. 453 на Илинчици Оборник НОР-а, 1У/21, док. бр. 220).

ри су борци и старјешине оејећали да таква атмск?фера и |Басположеи>е владају и у дригим јединицама. Непријател. је тукао жестоком ватром прилазе својим положајима. С времеиа на вријеме из ровова и бункера су се чули повици:

»Нахрни, Јовапе,...« које је пратила псовка и поцикивање.

Наједном, с наше стране проломи се глас:

»Сачекај, фашисто, мало, сад ће ти доћи Хусо, мухаџер«²⁴⁹⁾

Ти гласови би одмах утихнули или се изгубили у пуцн>ави. Али те ноћи с наше стране, сем донекле у Креки, није било оне сасређене ватре и борбеног хука који иде за непријателем. Више су се осјећати неповезани и неусклађени напади и растргани покушаји да се нешто учини. Слично је било и код јужномораваца, који су те ноћи са 16. бригадом нападати на Илинчицу. И прије него што је свануло, обје бригаде су се повукле у полазне рејоне за напад.²⁵⁰⁾

У јединицама је већ 19. јануара завладато оно нијемо увјерење да се Тузла овог пута не може заузети. Није то била ни малодушност, ни недостатак борбене воље и морала, него једно схватање које је, послије упорних покушаја да се нешто уради, настало као резултат сазнања да је непријатељ јак и да се овог иута не може савладати. Увече 19/20. јануара извршен је поновни нагад, али и он се те, четврте, ноћи завршио без резултата.²⁵¹⁾ Непријатељу су стигла нова појачања, па је он преузео иницијативу око Тузле. Због свега тога је Штаб 3. корпуса био присхвен да обустави даљње нападе и нареди јужној колони да се повуче према Бирчу.²⁵²⁾

Изненађење
па Спречи

Да би обезбиједио уредно извлачење бол ница, комо-ра и јединица од "Тузле ка Бирчу, Штаб 17. дивизије задржао је 6. боеанску бригаду на положајима Вис (к. 409) - Црвено брдо (к. 416 и к. 398) а 16. муслиманску бригаду изнад села Ораигја и на Ровинама (к. 473). С њима је остао и командант Дивизије. Непријатељ је већ изјутра, 20. јануара, око 9 часова. уз подршку јаке артиљеријске ватре, кренуо с положаја јужно од Тузле у напад на обје бригаде. Цио дан је вођена упорна борба. Јединице су неколико пута морале противнападима задржавати непријател>а који је покушавао да разбије њихов фронт и предузме гоњење главнине јужне колоне, која је одступапа ка Спречи. До пада мрака напредовао је 2 до 3 километра, па је обуставио борбу и повукао се на одбрамбене гтоложаје јужно од Тузле.²⁵³⁾ Под заштитом ноћи несметано се повукла 16. бригада и заноћила у селу Дубраве, гдје је стигла и главнина 6. боеанске бригаде.²⁵⁴⁾

Док су се водиле заштитничке борбе јужно до Тузле, главнина јужне колоне (Романијски НОП одред, 1. јужноморавска и 19. бирчанска бригада

249) Мухаџер - избјеглица.

250) Сјећаи>е аутора.

251) Исто.

252) Глиго Маидић, цит. Д., стр. 117.

253) Зборник НОР-а, ГУ/21, док. бр. 202.

254) Глиго Маидић, цит. д., стр. 117-18.

са штабовима и позадинским дијеловима 17. дивизије и 3. корпуса) безбједно се повлачила ка Бирчу.

Прије подне, 21. јануара, 16. муслиманска бригада је кренула из села Дубрава преко Вуковијског моста ка мосту на Сиречи. У претходници је био 1. батаљон, за њим се кретао 4. а позади њега бригадна болница и позадински дијелови Бригаде. Иза њих је маршевао 2, а у заштитници је био 3. баталјон. Било је ојужило, а дан је био облачан и тмуран. Бригадна колона ишла је расквашеним и блатњавим Спречким пскљем. На њеном челу хармоникаш Адем Ахметбеговић је свирао партизанске пјесме. У колони се пјевало. Напријед, у даљини, назиралосе зачелје јединица које су биле прешле Спречу. Позади, далеко, на косама које се од села Пожарнице протежу јужно од Тузле чула се борба. То је непријатељ достигао главнину 6. босанске бригаде која је била у заштитници. По ватри се видјело да она полако одступа не за 16. муслиманском бригадом, него источно, ка косама које се спуштају с Мајевице.²⁵⁵⁾

Прије него је стигла претходница 16. муслиманске бригаде пред мост на Спречи, њега је на лијевој обали посјела њемачка јединица (у јачини од вода до чете). У ствари, то је била добро организована заејда, постављена у међувремену када је зачелје главнине јужне колоне хватало косе према Бирчу, а чело колоне 16. бригаде прилазило Спречи. Низводно од моста, за око километар, била је у шуми група зеленокадроваца, вјероватно ту доведена када и засједа на мосту,²⁵⁶⁾ или се, пак, ту крила од раније. (Види скицу бр. 10).

Непријатељ, добро прикривен у врбацама, пустио је нашу претходницу на 20-30 метара од моста и отворио жестоку ватру из аутоматског оружја. Нијемци су из засједе добро видјели цијелу колону која се кретала смакнутим растојањима, јер језемљиште дуж пута равно и готово сасвим откривено. Ту и тамо налазило се по које стабло а уз саму Спречу - врбаца. Сем тога, око њива су негдје стајале живице а негдје плотови и ограде. Брза митраљеека ватра била је за челне јединице Бригаде гром из ведре неба. Иако јако изненађени, штабови Бригаде и батаљона и команде чета одмах су реаговати. Јединице су се у трену развиле у стријелце, залегле где су се нашле и отвориле ватру. Командант Бригаде је оцијенио да је непријатељ стигао са друма Зворник - Тузла преко села Јегинов Луг па је због тога настојао да јединице рокира низводно. јер је знао да је друм Живинице - Кладањ у нашим рукама. Прво је наредио да се испод ватре склони болница и комора; упутио их је десно, у најближу шуму, не знајући да се мапо даље од ње налази прикривена група зеленокадроваца.²⁵⁷⁾

Пред мостом је командант 1. батаљона, Брана Марковић, покушао да организује јуриш. Одмах је усмјерио ватру најближих пунгкомитраљеза по непријатељу. Иза једног дебла стабла тукао је наш пушкомитраљез, али пушкомитраљезац је био погођен. Тада је Брана²⁵⁸⁾ потрчао до тог дрвета

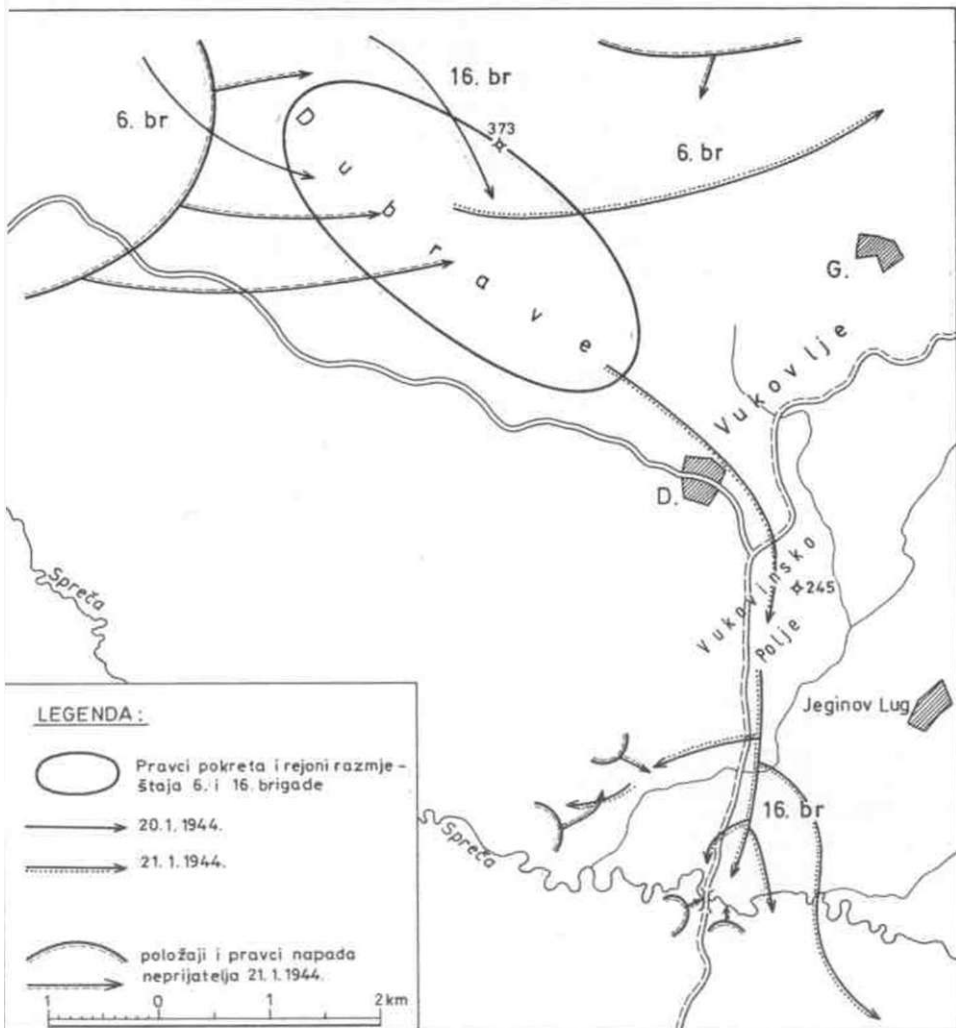
255) Исто, и сјећање Салиха Јашаревкћа.

256) Сјећање аутора.

257) Сјећање Салима Терина.

258) Брана Марковић је био истакнути борац у 1. пролетерској и 6. босанској бригади. Још у јануару 1942. године исполио је велику храброст као бомбаш у борби са Нијемцима на

ZASJEDA NA SPREČI
21. I 1944.

Skica br. 10

Плочама изнад Власенице. Тада је био са груном бораца ич Шумадијског баталона адсјечен од своје једишше и пробио се до Вирчвнског НОП одреда, из кога је касније препрошо у 6. босанску бригаду. У нлј је био командир чете. Послије ослобођепл Тузле распоређен је у 16. муслиманску бригаду за команданта 1. батал>она. И у редовима 16. муслиманске бригаде постао јеомиљени друг и старјешина кога су красиле врлине одличног и храброгборца, ум-Јешног и врло одговорног команданта.

и показао помоћнику гдје да гађа. Послије неколико тренутака непријател>ев рафал покосио је команданта 1. батаљона и новог пушкомитрал>есца.²⁵⁹⁾

Командант Дивизије имао је намјеру да колону упуту узводно од моста, супротно од идеје команданта Бригаде. Ни једном од њих околности нису дозвољавале да размијене мишл>ење шта да се ради.²⁸⁰⁾

Од моста улијево развио се 4. батал>он. Његов командант Хамзо Хамзић гласном командом је наређивао да чете оспу ватру по засједи. У то је у стрел>ачки сгрој батаљона, који је био залегао за један плот, дојахао и командант Дивизије, пуковник Глиго Мандић. Наредио је да батал>он крене ка ријечи лијево од моста. Хамзо се одмах дигао и повео батаљон. Али његов поклик утихнуо је у самртничком ропцу. Њемачки енајпер погодио га је у главу.²⁶¹⁾ И иоред погибије команданта борци су кренули ка ријечи без обзира на жестоку бочну ватру којом су били обасути.²⁶²⁾

Док су се тако 1. и 4. батаљон напрезали да се докопају моста и ријеке, одмах ту, у стрел>ачком строју, пао је и Милић Максимовић,²⁶³⁾ руководилац поли годјела 16. муслиманске бригаде. И њега је погодио њемачки рафал.

Ватра непријател>еве засједе и челних јединица 16. бригаде није попуштала десетак минута. Тада се, с десне стране, појавила и поменута зеленакадровска група. Напала је на болницу и коморе, и заробила већи број рањеника и бораца из коморе.²⁶⁴⁾ Том ириликком је погинуо командир коморе Муниб Хоџић Мунчо, који је још 1941. године ступио у Муслимански батал>он Романијског НОП одреда. Диобораца (изболнице и коморе) пробио се у Бирач или на Мајевицу (Сребреник). Некима од њих су у томе помогли сел>аци или члаиови народноослободилачких одбора у селима око Тузле.²⁶⁶⁾

Пошто је закључено да се не може прићи мосту, наређено је 4. батаљону да се још рокира улијево и да на погодном мјесту прегазу ријеку, а 1. и 2. батаљон да под ватром држи засједу. У међувремену је 4. батаљон на-

259) СјеКан>е аугора.

260) Исто.

261) Хамзо Хамзић је предратни окојевац и до отуирил у ИОВ и ПОЈ био је један од руководилаца скојевске организације у Бијељини. Учествовао је у емјелом потхнату фебруара 1942. године, када је група маЈевичких паргизана уиала у Бијељину и из усташког затвора ослободила неколицину партијских радника. Истакао се и у 6. босанској бригади као храбар борац и бомбаш и носебно у Мајевичком НОП одреду, јуна 1943. године, када је заробл>ен домобрански пук. У 16. муслиманској бригади био је од љеног формиран>а један од најбол.их комадира чета а послуре погибије Рагиба Џинде постаач>ен је за команданта 4. бат<љона.

262) Сјећан>е аутора.

263) Милић Максимовић још у редовима 2. пролетерске бригаде био је истакнути партијско-политички радник. Своје богато искуство је са пуно жара преносио на партијск> организацију 16. муслиманске бригаде и истрајно помшао њеним кадровима да рјешавају бројне задатке. О н>еговој смрти Чедо Миндеровић (ш)т. д., стр. 356) чабил>ежио је сллдеће: »Јуче је пао преда мном, гшгођен смртшосним метком у груди. Пао је на влажну, мочварну зе>игу крај цесге, без јаука, са мирним, благим лицем, као да је заспао...-

264) У Историјату, стр. 14. стоји да је тада лароблено свега 13 ран>еника и бораца из коморе. Ми и други учесници се сјећамо да је било више заробл>ених.

265) Сјећање Исама Муфтића. тада економа чете у 3. баталлш

шао газ и пребацио се иа лијену обалу. У том правцу су кренуле и остале јединице Бригаде, сем 3. батална који се упутио још улијево и преко једног брвна прешао на лијево обалу.²⁶⁶)

Када су се чете 4. батална појавиле на лијевој обали Спрече, почела је да слаби непријатељева ватра. Вјероватно је њемачка засједница оцијенила то пребацивање као маневар за напад на њу па се и сама почела повлачити, пошто је успјешно извршила задатак.

Борба на Спречи трајала је највише пола сата. У њој је Бригада имапа, поред поменутих погинулих другова, још 10 мртвих и 2 рањена борца²⁶⁷) а изгубила је готово цијелу бригадну комору.

Јединице Бригаде, пошто су прешле Спречу, брзо су образовале колону и упутиле се ка селу Ракино Брдо.

Осврт на борбе Бригаде у другом наладу на непријатеља у Тузли

Борбе за Тузлу у јануару 1944. године биле су за 16. муслиманску бригаду најтеже од њеног формирања. У њима су њени борци показали масовно јунаштво а она као цијелина, заједно са 6. бригадом, посебно се истакла.²⁶⁸) У нападу на непријатеља на Илинчици имала је преко 60 погинулих, више од 40 рањених и 13 несталих бораца.²⁶⁹) Тако велики губици су послиједица изузетних услова у којима се борила.

У нападу на непријатеља у Тузли њој је повјерен један од најтежих задатака да (као и у првом нападу) заузме Илинчицу. јако утврђени чвор одбране на јужној страни Тузле, који је у систему непријатељеве одбране једини био запријечен минским противпјешадијским пољима.

И овог пута је Бригада друге ноћи напада заузела Илинчицу. Издвајањем бомбанжих група и образовањем јаке пупжомитрајевске заштите, под којом су те групе пошле рововима и бункерима, проналажењем пролаза кроз мииска пола, остављањем главнине баталона у заклонима итд. поучан су примјер како се промишљеном и импровизованом организацијом напада могу заузимати јако утврђени положаји са релативно малим губицима.

Исто тако је у супротном смислу поучан примјер како се један велики успјех може лако и брзо претворити у неуспјех. Јединице, када су овладале Илинчицом, нагомилале су се на врло уском простору окруженом минским пољима, У ноћи је било врло тешко размаћи распоред батаљона, поготову када су се спремали да крену у напад ка граду. И управо по тако нагомиланим јединицама непријатељ је отворио јаку и врло прецизну (раније планирану) артиљеријску ватру. Тако жестоку ватру Бригада до тада, ни касније, до краја рата, није доживјела. Борци, несвикли на

266) У цит. д. стр. 118, Глиго Маидић износи да је »Силовитим налетом бомбаша« батална који се налазио на челу колоне, прегачио непријатеља на мосту. Тај податак није тачан, јер се цијела 16. бригада гребацила преко Спрече узводно од моста газом или преко брвана.

267) Архив ЦК СК БиХ, цит. и-звјенгај политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944, Историјат. стр. 14

268) Архив ЦК СК БиХ, цит. ичвјештај политичког комесара 17. дивизије од 10. II 1944.

269) Исто (Глиго Маидић у цит. д. стр. 123, наводи да је 16. бригада у борбама на Тучлу имала око 110 ичбачених ичстроја).

такву канонаду и необучени ча такве ситуације, умјесто да се склоне у ровове и бункере.²⁷⁰⁾ као што је већ описано, јурнули су у мртве углове - у минска полта. А то је био пут из успјеха у неуспјех. Да су остали у рововима и бункерима, било би знатно мање мртвих и рањених. Кад је престала артиљеријска ватра, друго изненађење за Бригаду био је снажан противнапад непријатеља. До тада она није имала прилике да се сусретне са ноћним противнападима ни мањих, а поготово таквих размјера. Јединице, растројене артиљеријском ватром и губицима у минским пољима, нису могле издржати тај удар непријатеља и Илинчица је била изгубљена.

Један од узрока за неорганизовано повлачење па и губљење Илинчице налази се и у том што су поглавоци баталјона и Бригаде остали игнорирани и практично нису могли у критичном тренутку испољити свој утицај на понашање јединица.²⁷¹⁾

Изненађење које је доживјела 16. муслиманска бригада на Спречи Штаб 3. корпуса је оцијенио као поегвездицу небудности Штаба Бригаде и неблагоприятног **извлачења**.²⁷²⁾

Када се анализирају све познате околности које су довеле до тог изненађења, онда је оно у првом реду поелједица неблагоприятног и слабо организованог извлачења јужне колоне преко Спрече. Када је непријатељ, 20. јануара у 9 часова, прешао у напад и када је због тога донијета одлука да се обуставе борбе за Тузлу, било је нормално тежити да се цијела јужна колона нито прије одлијепи од непријатеља и извуче преко Спрече. Борбе које су тог дана водиле 6. босанска и 16. муслиманска бригада створиле су потребно вријеме и обезбиједиле све услове да се у току 20. и до сванућа 21. јануара све јединице пребаце на лијеву обалу Спрече. Дио главнине јужне колоне задржан је, наређењем команданта Дивизије, у селу Вуковијама, а 6. и 16. бригада, као зангитне јединице, повучене су само 5-6 км од Тузле до села Дубраве, гдје су законачиле. То је било погрешно. Требао је до сванућа 21. јануара пребацити на лијеву обалу Спрече не само сву главнину јужне колоненегои 6. и 16. бригаду. Никаких (војних ни политичких и др.) разлога није било да се законачи у селима близу Тузле.²⁷³⁾

Због задржавања и касног поласка дијела главнине јужне колоне на десној обали Спрече, ни 16. бригада није могла, као заштитница, поћи 21. јануара прије него што је кренула. Морала је чекати да те јединице образују колону и да се пребаце преко јединог моста који је ту постојао на Спречи.

270) У Јединицама НОВЈ постојало је зазирање од бољше из бункера и ровова. Уопште о борбе из затвореног простора. Борац-партизан је тражио елободан иростор и заклон који му је нудила природна околина.

271) Сјећање аутора.

272) Зборник НОР-а, 1У/21. док. бр. 179. стр. 378.

273) У цит. извјештају Обласном комитету КПЈ за источну Босну од 10. III 1944 политички комесар 17. дивизије о догађајима на Спречи каже **слиједеће**: »... због закашњења у повлачењу са Тузле VI и XVI бригаде биле су доведене у ситуацију да прихвате борбу под врло непожишним околностима, што је довело код VI бригаде до осјетних губи гака (политички комесар Озренског НОИ (дрдеда, који је био у саставу VI бригаде, друг Симо Лукић погинуо је приликом п(х)бијања Бригаде краз Пожарницу, затим су погинула два командира из VI бригаде. а теже ранен обавјештајни официр и још неки средњи и нижи руководиоци», зат-

Кад је 16. бригада упала у засједу, њене челне јединице лијепо су видјеле испред себе на око 2 до 3 км заштитне дијелове главнине јужне колоне.

То је вјероватно утицало да претходница 16. бригаде не буде више истурена испред главнине него да маршује са скраћеним одстојањем. То би могла бити грешка Штаба Бригаде и штаба челног баталљона што нису предвидјели да се непријатељ може, у временском интервалу од проласка главнине јужне колоне до наилаaska Бригаде, непримијеђено убацили и поставити засједу на мосту на Спречи. Међутим, уобичајено је да се сваки објекат, као што је у овом случају био мост преко Спрече, штити сталним осигурањима до проласка цијеле колоне.

ног утрошка мунџије и приличног губљења морала, а код XVI муслиманске бригаде. поред врло осјетних губитака (том приликом погинули су руководиоци полит. одјела друг Милић Максимовић и два команданта батаљона, као и још неколико нижих војно-политичких руководиоца, док је сва бригадна комора пала у непријатељеве руке, као и 30 рањеника и болесника), дошло је до знатне дезорганизације и деморализације, тако да ова бригада за дуже вријеме није способна ни за какав озбиљнији војнички задатак. Сматрам да је овом приликом направљена крупна грешка у погледу закашњења у иовлачењу јединица јужне колоне са Тузле и о том питању предлажем истрагу».